

BARBARA IDZIKOWSKA

**PAMIĄTKOWY KUFEL DOROTY TALLEYRAND-PERIGORD
I KOLEKCJA NUMIZMATYCZNA ŻAGAŃSKICH BIRONÓW**

ABSTRACT: Inscribed with an engraved name of Dorothy, princess of Courland and duchess of Żagań (1793–1862), a tankard from 1845 is stored at the National Museum in Warsaw. A total of 46 coins and medals selected specifically to present the history of House of Biron, that Dorothy descended from, adorn its sides. Only scanty reports remained about the family's numismatic collection, gathered in the 18th and 19th century and partially included in such adorned vessels.

W 2007 r. w Warszawie miała miejsce wystawa „Złoto w zbiorach Muzeum Narodowego”. Kilkaset obiektów sztuki zdobniczej i numizmatyki, od starożytności po czasy współczesne, wykonanych z metali i kamieni szlachetnych, opuściło muzealne magazyny, aby zabłysnąć w wystawowych gablotach. Niestety, wystawie nie towarzyszył katalog. Większość obiektów ekspozycyjnych na wystawie wystawiono po raz pierwszy — wśród nich dekoracyjny kufel srebrny z nakrywą, ozdobiony złotymi i srebrnymi numizmatami, pozostający w zbiorach działu Sztuki Zdobniczej Muzeum Narodowego w Warszawie od 1953 r.¹ (ryc. 1). Naczynie opatrzone jest grawerowaną inskrypcją z datą, biegnącą otokowo poniżej wylewu: DOROTHEA D. G. CURLAND. ET SEMIG. PRINC. SIL. SAGAN DU-CISSA. MDCCCXLV, identyfikującą właściciela obiektu, Dorotę, księżnę kurlandzką, księżnę żagańską (ryc. 2) — taka tytułatura w 1845 r. odnosiła się do Doroty z Bironów de Talleyrand-Périgord (1793–1862), księżnej kurlandzkiej z urodzenia, księżnej żagańskiej z nadania. Powierzchnia naczynia wypełniona jest aplikacją złożonej wici dębu i bluszczu, wśród której rozmieszczono 46 numizmatów: na nakrywie cztery, na brzuscu — 31, na uchu siedem i w dnie cztery. Uchwyt do

¹ Nr inw. SZM 1027; srebro, częściowo złożone; wysokość 33 cm, średnica podstawy 23,5 cm, średnica górna korpusu 15,8 cm, waga 3,909 kg.

palca przy górnej krawędzi ucha, otwierający nakrywę, ma kształt tarczy podtrzymywanej przez orła i ukoronowanego wspiętego lwa. Na tarczy zwieńczonej koroną widnieje wiązany, lustrzany monogram z literami C i S (może „Curonia — Semigallia” lub „Curlandia — Saganum”, możliwa jest także wersja francuska). Na krawędzi stopy wybite zostały cechy wykonawcy HOSSAUER, BERLIN, znak miejski Berlina z literą K (niedobitą), stosowany w latach 1821–1850, znak z kursywną literą B, datujący na okres od 1842 być może do 1847 r., oraz oznaczenie próby 12/LÖTH². Wykonawca, Johann George Hossauer (1794–1874), po nauce w Berlinie i Paryżu, w 1819 r. założył w Berlinie wytwórnię wyrobów z platyny, złota, srebra, brązu oraz srebrzonej i złoczonej miedzi według sztuki angielskiej (platerowanej)³.

Numizmatyczny kufel Doroty de Talleyrand-Périgord jest utrzymany w stylu modnych, szczególnie w XIX w., naczyń dekoracyjnych ze szlachetnego metalu, zdobionych numizmatami i opatrzonych pamiątkową inskrypcją. W tym przypadku napis dotyczy potwierdzenia 6 kwietnia 1845 r. przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV nadania Żagania jako pruskiego lenna tronowego. Tego typu przedmioty, wykonane na sprzedaż lub specjalnie zamawiane w warsztatach złotniczych, mogły być dekorowane numizmatami przypadkowymi, dobranymi wielkością, rodzajem kruszcu oraz atrakcyjnością tematu, lub też okazami wybranymi stosownie do okoliczności, o tematyce korespondującej z wydarzeniem (chrzciny, zaślubiny, jubileusze). Numizmaty mogły zostać zakupione lub pochodzić z kolekcji własnej zamawiającego. Dekoracja kufła księżnej Doroty była zaplanowana — nie ma tam elementów przypadkowych. Monety i medale nie miały na celu podniesienia wartości estetycznych naczynia, ale przedstawienie osób i zdarzeń związanych z życiem księżnej Doroty i jej najbliższych. Powstała opowiedziana numizmatami historia rodzinna lat 1732–1838, z odniesieniami do powiązanych z nią wydarzeń wcześniejszych. Wśród 46 numizmatów bitych w złocie i srebrze, reprezentujących 25 typów, użyto 29 monet w 16 typach (10 złotych i 19 srebrnych) oraz 17 medali w dziewięciu typach (dwa złote i 15 srebrnych). Najstarszym obiektem jest moneta obiegowa z 1626 r., najmłodszym — medal z 1838 r. Zapewne wzór tego typowo dekoracyjnego naczynia sporządził projektant współpracujący z firmą Hossauera według wskazówek Doroty de Talleyrand, natomiast wyboru numizmatów — kurlandzkich, polskich, rosyjskich, czeskich, francuskich i niemieckich — dokonała sama księżna celem upamiętnienia bliskich jej osób oraz jednego z najważniejszych, a na pewno najbardziej przez nią upragnionego, wydarzenia związanego z żagańską rezydencją

² Scheffler 1968, s. XXI.

³ Ibidem, s. 434–435, nr 1849; niemiecka nazwa wytwórni brzmiała „Fabrik für Waren aus Platina, Gold, Silber, Bronze und gold- und silberplattiertem Kupfer nach Englischer Art”.

Ryc. 1. Widok ogólny kufła. Wszystkie fotografie autorki

Ryc. 2. Fragment legendy otokowej kufła

i ostatnim rozdziałem jej życiowej wędrówki po Europie. Numizmaty z pewnością pochodziły ze zbioru Ernesta Jana i Piotra Bironów, dziadka i ojca księżnej Doroty i zostały przywiezione wraz z innymi zbiorami sztuki z Kurlandii na Śląsk, do żagańskiego pałacu.

Ocalałe z wojennej pożogi dobra kultury z „ziem odzyskanych” były przemawiane przez władze polskie i przekazywane do zbiorów muzealnych bezpośrednio bądź za pośrednictwem instytucji państwowych związanych z zabezpieczeniem majątku narodowego. Kufel Doroty, wraz z innymi przedmiotami, został przekazany do Muzeum Narodowego w Warszawie w 1953 r. przez Narodowy Bank Polski z informacją, że pochodzi z Żagania. Françoise Aubret-Ehnert, prezes stowarzyszenia „Amis de Talleyrand”, pisze, że odwiedził ją Polak, który szukał kontaktu z Talleyrandami. Uciekinier z Prus Wschodnich, w 1947 r. był żołnierzem w armii polskiej, w jednostce zabezpieczającej Żagań. Chciał przekazać, że znalazł w zamku skarb, złożony z przedmiotów ze złota, serwisów stołowych, który oddał ówczesnym władzom polskim⁴. Oczywiście, trudno osądzić, co było skarbem dla młodego człowieka w 1947 r., ale przypuszczalnie relacja ta odnosi się między innymi do naszego zabytku. Narodowy Bank Polski poza kuflem przekazał do Muzeum Narodowego także kilka srebrnych naczyń z serwisu z 1804 r., które wykonał Henri Auguste⁵ — dwie zastawy do przypraw, cztery sosjerki i cztery naczynia do jarzyn — oraz kilka drobnych przedmiotów. Daleko temu do wspomnianego bogactwa. Nie wiadomo jednak, co trafiło do

⁴ Aubret-Ehnert url. W oryginale tekst na s. 2 brzmi: „Un jour, j’ai reçu la visite d’un Polonais qui cherchait à entrer en contact avec l’héritier de Talleyrand à Tours. En 1947, réfugié de Prusse orientale, il était un jeune recrue de l’armée polonaise chargé d’assurer la sécurité de Sagan en Silésie. La ville avait été vidée de sa population allemande. Il a trouvé dans le château un trésor, constitué d’objets en or tels que des coupes et des services de table qu’il avait remis aux autorités polonaises d’alors, et il voulait que l’héritier le sache”.

⁵ Henri Auguste (1759–1816) złotnik paryski działający od 1784–85 pod patronatem króla Ludwika XVI i cesarza Napoleona I. Twórca królewskich zastaw stołowych i kompletów toaletowych, współpracował także jako rytownik medali ze znanymi medalierami doby napoleońskiej, Dominikiem Denonem i Nicolasem Brenetem, czynnymi w Mennicy Paryskiej. Thieme, Becker 1967, vol. II, s. 249; Rosenberg 1928, vol. IV, nr 6766/67, s. 297; Forrer 1904/I, s. 88.

banku, a pewne przedmioty zapewne były wykradane z rezydencji, jak może o tym świadczyć zakupiona w 2006 r. do Muzeum srebrna paryska łyżka⁶ Edmonda Jameta z lat 1820–1838, dekorowana lustrzanym monogramem DD, a więc z pewnością pochodząca z Żagania⁷.

Według niepotwierdzonych informacji, w kwietniu 1944 r. przedmioty należące do zabytkowego wyposażenia pałacu zostały spakowane w skrzynie z zamiarem przewiezienia do pobliskiej Miodnicy (dwór należący do kamery księżęcej Żagania) lub Borowiny pod Szprotawą (jedna z niemieckich skrytek konserwatora zabytków prowincji dolnośląskiej, Günthera Grundmanna). Nie wszystkie jednak skrzynie zdołano przetransportować — 47 pozostało w pałacowych piwnicach, w tym książki, archiwalia, zbiór listów i autografów. Po wojnie ocalała część francuskojęzycznego księgozbioru została przekazana do Ambasady Francuskiej w Warszawie, ale większość zaginęła, w tym korespondencja księżnej Doroty⁸. Pamiątkowy kufel ocalał, o innych numizmatach nic nie wiadomo.

I. DEKORACJA KUFLA KSIĘŻNEJ DOROTY JAKO NUMIZMATYCZNA ILUSTRACJA DZIEJÓW KURLANDZKICH I ŻAGAŃSKICH BIRONÓW

W niniejszym opracowaniu numizmaty zostaną omówione w powiązaniu z osobami przedstawionymi w kolejności historycznej. Numery odnoszą do wykazu i schematu rozmieszczenia, umieszczonych w punkcie 3.

1. BIRONOWIE W KURLANDII

a) *ERNEST JAN BIRON (1690–1772) — książę Kurlandii (1737–1740, 1763–1769), hrabia Rzeszy (od 1733), wolny pan Sycowa (od 1734).*

Ernest Jan Biron (Ernst Johann Bühren), drugi syn Karola von Bührena i Katarzyny Jadwigi van der Raab, właścicieli majątku Kalnciems (niem. Kalnzeem) w Kurlandii (obecnie wieś w środkowej Łotwie, w gminie Jelgava), urodził się tamże w 1690 r. W owym czasie Kurlandia i Semigalia stanowiły lenno Rzeczypospolitej. Książę Fryderyk Wilhelm Kettler (1692–1711) poślubił w 1710 r. Annę

⁶ Nr inw. SZM 11401.

⁷ Powyższe informacje zostały przekazane autorce przez p. Ryszarda Bobrowa, kuratora Działu Sztuki Zdobniczej MNW, dla potrzeb niniejszego artykułu. Serdecznie dziękuję Panu Kuratorowi i Koleżankom z Działu za pomoc przy udostępnieniu obiektu.

⁸ Aubret-Ehnert url; G. Maciejewski, *Żagań — w pałacu księżnej Dino*, <http://podroze.gazeta.pl/podroze/1,114158,3401302.html> (dostęp 1 maja 2007 r.).

Iwanównę (1693–1740), córkę cara Rosji, Iwana V Romanowa (1666–1696). Anna owdowiała w kilka miesięcy po ślubie, a ponieważ prawowity władca księstwa, Ferdynand (1655–1737), ostatni męski przedstawiciel dynastii Kettlerów, był skonfliktowany z kurlandzką szlachtą i rządził księstwem z Gdańska, Anna, rozkazem stryja, cara Piotra Wielkiego, została w 1716 r. zmuszona do osiedlenia się na stałe w Kurlandii, gdzie rezydowała jako księżna-wdowa. Ten moment był dla młodego Ernesta Jana Bührena początkiem zawrotnej kariery politycznej i oszałamiającej fortuny. Księżna-wdowa nigdy nie przejawiała zainteresowania polityką, toteż sprawowała władzę przy pomocy doradców, do grona których w 1718 r. dołączył Ernest Jan jako urzędnik kancelarii dworu księżnej w Mitawie. W 1723 r. ożenił się z damą dworu, Benigną Gottlieb von Trotta-Treyden, urodzoną w 1703 r. w majątku Keveli (niem. Keweln). Uroczystość zaślubin miała miejsce w rezydencji Anny, w pałacu miejskim w Mitawie. W 1724 r. przyszedł na świat syn Piotr, w 1727 r. córka Jadwiga Elżbieta, w 1728 r. syn Karol Ernest. W 1727 r. Ernest Jan objął funkcję wielkiego ochmistrza dworu księżnej Anny po Piotrze Bestużewie. Tymczasem w Rosji, po bezpotomnej śmierci cara Piotra II, dworskie intrzygi spowodowały powołanie na tron księżnej kurlandzkiej. Koronowana w Moskwie w 1730 r., nowa cesarzowa Rosji zamieniła Mitawę na Petersburg, a wraz z nią Ernest Jan Bühren, którego nazwisko przybrało wkrótce formę Biron. Dzięki protekcji Anny, jej faworyt otrzymał od cesarza Karola VI tytuł hrabiego Rzeszy, co pozwoliło mu na zakup w 1734 r. dóbr wolnego państwa stanowego Sycowa na Śląsku; wkrótce też został dziedzicznym księciem Kurlandii i Semigalii po bezpotomnej śmierci w 1737 r. Ferdynanda, ostatniego męskiego potomka Kettlerów. Na miejscu dawnej siedziby Kettlerów a wcześniej zamku krzyżackiego w Mitawie, rozpoczęto w 1738 r. budowę okazałej rezydencji książęcej według projektu nadwornego architekta rosyjskiego dworu, Włocha z pochodzenia, Francesco Bartolomeo Rastrellego (1700–1771), czynnego w Petersburgu w latach 1730–1763. On także zaprojektował letnią posiadłość Bironów, barokowo-rokokowy pałac w Rundāle (Ruhental). W roku 1740, po śmierci imperatorowej, kończy się pierwszy etap sukcesów Ernesta Jana Birona. Przegrał bowiem rywalizację o regencję przy desygnowanym przez Annę na cesarza Rosji Iwanem VI (1740–1764) z jego matką Anną Leopoldówną (1718–1746) i został zesłany na Syberię, do guberni tobolskiej. Przeniesiony później do aresztu domowego w Jarosławiu nad Wołgą, zdetronizowany i pozbawiony majątku książę kurlandzki przeżył na wygnaniu całe panowanie carycy Elżbiety (1741–1762), córki Piotra Wielkiego⁹. Następca carycy, syn jej siostry Anny (1708–1728), Piotr III (1728–1762), podczas swego zaledwie kilkumiesięcznego panowania w 1762 r., ułaskawił Birona i pozwolił mu wrócić do Petersburga, a Katarzyna II (1742–1796) umożliwiła mu odzyskanie tronu kurlandzkiego,

⁹ Lancmanis 1993a, s. 8–28.

detronizując ówczesnego księcia Kurlandii i Semigalii (1759–1763), Karola, syna króla Augusta III¹⁰. W roku 1763 Ernest Jan Biron powrócił do Mitawy. Zostały wówczas wznowione prace budowlane przy rozpoczętych w latach 30. XVIII w. książęcych rezydencjach. Ich projektant, Francesco Bartolomeo Rastrelli, zwolniony z obowiązków nadwornego architekta dworu carskiego przez Elżbietę, jako przedstawiciel barokowego nurtu *de mode* w dobie nastającego klasycyzmu, został naczelnym architektem domu książąt kurlandzkich. We współpracy z duńskim architektem Severinem Jensenem, który do projektów mistrza dorzucił nutę klasycyzmu, Rastrelli wznowił prace w 1763 r. przy nowym pałacu w Mitawie, w 1764 r. w Rundāle, zaś w 1768 r., po ukończeniu Rundāle, w myśliwskim pałacyku w Zaļāmūiža (Grünhof). Po śmierci Rastrellego w 1771 r. obowiązki naczelnego architekta dworu książąt kurlandzkich przejął jego asystent, Severin Jensen¹¹. W 1772 r. książęca rodzina wprowadziła się do nowej rezydencji w Mitawie. W tym także roku zmarł Ernest Jan, który wcześniej (1769) abdykował przekazując dalsze panowanie na tronie kurlandzkim starszemu synowi, Piotrowi (1724–1800). Młodszy syn, Karol Ernest (1728–1801), opuścił Kurlandię w 1768 r. i osiedlił się w Wielkopolsce, gdzie nabył starostwo babimojskie¹².

Książę Ernest Jan karierę polityczną i pozycję zawdzięczał Annie Iwanównie, księżnej kurlandzkiej i cesarzowej Rosji. W korpus naczynia wmontowany jest jej rubel w srebrze z 1732 r.

Ryc. 3. Rosja, Anna, rubel 1732, Av. (nr 45)

¹⁰ Serczyk 1989, s. 152–154.

¹¹ Lancmanis 1993b, s. 67–87.

¹² Biron 2011, s. 53–57.

Rosja, Anna (1730–1740), rubel 1732, men. kadaszewska w Moskwie. Srebro, śr. 40 mm (ryc. 3).

Av. Popiersie cesarzowej w prawo, w koronie na długich włosach w lokach, w sukni z głębokim dekoltem. Legenda: БМ АННА ИМПЕРАТРИЦА САМОДЕРЖИЦА ВСЕРОСИСКАЯ

Rv. Ukoronowany orzeł dwugłowy z jabłkiem panowania i berłem w szponach, na piersi tarcza ze św. Jerzym na koniu w prawo, atakującym włócznią smoka. Napis wokół: МОИЕТ-АР-8Б-ЛЪ-1732

Dâčkov, Uzdenikov 1978, s. 251, kat. 696/VIII-a/a. W naczyniu nr 45.

W 1734 r. Ernest Jan Biron zainwestował 370 000 talarów Rzeszy w zakup sycowskiego wolnego państwa stanowego (Groß Wartenberg), należącego do niemieckiej rodziny Dohna, wraz z zamkiem zbudowanym w latach 1594–1608 przez Abrahama von Dohna. Jedną z pierwszych inwestycji na zamku było zaadaptowanie dawnej wozowni zamkowej — za zezwoleniem cesarza — na kaplicę obrządku luterskiego, gdzie nabożeństwa niedzielne odprawiano w języku polskim i niemieckim. Uroczystość poświęcenia kaplicy wraz z nadaniem wezwania św. Jana odbyła się w 1736 r. To doniosłe dla rodziny Bironów i sycowskich ewangelików wydarzenie zostało upamiętnione wybiciem złotego, pamiątkowego medalu wartości czterech dukatów oraz analogicznego srebrnego żetonu¹³. Kompozycja awersu i rewersu utrzymana jest w identycznym schemacie dwóch alegorycznych przedstawień — Wiara klęcząca przy ołtarzu oraz stado owiec ręką Boską napojone — zajmujących 2/3 powierzchni i opatrzonych cytatami z Biblii; w odcinku umieszczone są stosowne na tę okoliczność inskrypcje łacińskie wraz z datą. Medal ten nie jest sygnowany. Baltiņš i Czapski nie wymieniają twórcy, natomiast Friedensburg przypisuje wykonanie dzieła Johannowi Kittlowi (1656–1740), śląskiemu medalierowi czynnemu we Wrocławiu. Także Forrer wymienia wśród prac Kittla medal na „Inaugurację ewangelickiego kościoła w Gross-Wartenberg, 1736”. Cztery egzemplarze tego medalu widoczne są w dekoracji kufła: awersem wmontowane zostały trzy egzemplarze — w dniu (nr 8), uchwycie (nr 9) i korpusie (nr 25) oraz jeden — rewersem w korpusie (nr 37).

Śląsk, Ernest Jan Biron, wolny pan Sycowa, medal „Na inaugurację kaplicy protestanckiej na zamku w Sycowie, 1736”. Johann Kittel, men. Wrocław (?). Srebro, śr. 31 mm (ryc. 4–5).

Av. Na ołtarzu z wrytą literą B[iron] gorejące serce z wrytą literą W[artenberg], nad nim promienie słoneczne; przy ołtarzu rozłożona Ewangelia, obok klęcząca personifikacja Wiary z krzyżem i kadzielnicą. Napis górą: DIES QVEM FECIT — DOMINVS.

¹³ Baltiņš 1993, s. 60; Modrzyński 2010, s. 133–136.

Ryc. 4–5. Ernest Jan Biron, wolny pan Sycowa, medal „Na inaugurację kaplicy protestanckiej na zamku w Sycowie”, 1736 (Av. nr 9, Rv. nr 37)

PS.118.24 (*Ten jest dzień, który uczynił Pan [radujmy się i weselmy się węż]*)¹⁴. W odcinku: OB SACRA EVANGELI/ WARTENBERGÆ/ INSTAVRATA/1736.D.4.NOV. („Na przywrócenie Świętej Ewangelii w Sycowie, 1736, dnia 4 listopada”).

Rv. Łąka z pasącymi się owcami, nad nimi wyłania się z obłoku ręka z laską uderzającą w skałę, z której tryska woda. Napis górą: ESVRIENTES IMPLEVIT BONIS. LVC.1.53 (*Łaknących napełnił dobrami [a bogaczy z niczym puścił]*). W odcinku: ÆTERNÆ/ DEI CÆSARIS/ BIRONII/ MEMORIÆ („Ku wiecznej Boga, Cesarza, Birona pamięci”).

Recke 1846, nr 14; Slg Minus 1874, nr 5095 (w złocie), nr 5096 (w srebrze); Czapski 1880, nr 6003/3014b; Iversen 1899, s. 15–16 (bez ilustracji); Friedensburg, Seger 1901, nr 4235; Forrer 1907, s. 168–169; Baltiņš 1993, s. 60; Modrzyński 2010, s. 133–136. W naczyniu nr 8, 9, 25 (Av.) i 37 (Rv.).

Odzyskanie tytułów i majątku zawdzięczał Ernest Jan Biron cesarzowej Rosji Katarzynie II (1742–1796), która została w kuflu uhonorowana medalem wybitym z okazji jej wizyty, złożonej w Mitawie w 1764 r., podczas objazdu po Inflantach. Pamiątkowy medal wybitym w złocie, wartości dwóch dukatów, oraz w zeton w srebrze — obydwa zaliczane dziś do rzadkości — powstały w mennicy książęcej w Mitawie i były dziełem rosyjskiego medaliera G. Z. Graefensteina. Jego sygnatura G umieszczona jest na awersie, natomiast na rewersie zamiennie z inicjałami Jana Fryderyka Schmickerta, wardajna mennicy mitawskiej — I.F.S.

¹⁴ Tłumaczenia cytatów biblijnych za: *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu* według facińskiego przekładu starego [...], przełożone przez Jakuba Wujka z Wągrowca, Kraków 1599.

Znane są trzy odmiany żetonu w srebrze¹⁵ — w korpusie kufła umieszczony jest awers (nr 21) i rewers (nr 23) odmiany z I.F.S.

Ryc. 6–7. Ernest Jan Biron, żeton z okazji wizyty Katarzyny II w Mitawie, 1764
(Av. nr 21, Rv. nr 23)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, żeton (odbitka w srebrze medalu dwudukatowego) z okazji wizyty Katarzyny II w Mitawie, 1764. G. Z. Graefenstein, rytownik (Av.), J. F. Schmickert, wardajn (Rv.), men. Mitawa. Srebro, śr. 25 mm (ryc. 6–7).

Av. Tarcza herbowa księstwa Kurlandii i Semigalii pod drzewem palmowym nałożona na panoramę miasta z widocznym w głębi kościołem św. Anny i kompleksem zamkowym; w górze chmura, słońce i znaki Zodiaku: Baran (marzec), Byk (kwiecień) i Bliźnięta (maj). Napis górą SIDERIS ASPECTV — BEATA („W szczęsnej obecności gwiazdy”), u dołu sygnatura G

Rv. Napis w dziewięciu wierszach w otoku z liści laurowych: IN MEMORIAM / LAETITIAE / Q[VAM]/ EX AD[VEN]TV / SER:ET:POT.OMN. RVSS. IMP / OVANS CVRONIA / PERCEPIT / ANNO. MDCCLXIV / I.F.S. („Na pamiątkę radości, która ogarnęła całą Kurlandię z okazji przybycia najjaśniejszej i najpotężniejszej wszechrosyjskiej cesarzowej”).

Recke 1846, nr 16; Slg Minus 1874, nr 5126; Czapski 1891, s. 249, nr 8617/3017c; Baltiņš 1993, s. 60–61, il. 40, kat. nr 38, s. 106, odm. z sygnaturą G na awersie i rewersie; także Neumann 2003, 324a, s. 270; Forrer 1904/II, s. 307. W naczyniu nr 21 (Av.), 23. (Rv.).

¹⁵ Wspomina o nich Baltiņš 1993, s. 61, ale nie podaje detali odmian; Czapski 8615/3017a i 8616/3017b — odmiana z inicjałem G na obydwu stronach i odmiennymi detalami w napisie na awersie, 8617/3017c z I.F.S. na rewersie; Slg Minus 1874, nr 5125 dukat podwójny, nr 5126 srebrny, odm. z I.F.S., nr 5127 srebrny, odm. z G.

Ernest Jan Biron po ponownym objęciu tronu Kurlandii i Semigalii wybijał w mennicy w Mitawie obiegowe monety kurlandzkie w latach 1763–1765¹⁶. Za panowania Augusta III, w 1763 r., opuściły mennicę grosze srebrne i szóstaki. Dwa typy szóstaka z 1763 r., z widocznymi awersami, umieszczone są w korpusie kufła pod nr 41 i 43.

Ryc. 8. Kurlandia, Ernest Jan Biron, szóstak próbny 1763, jednostronny (nr 41)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, szóstak próbny 1763, men. Mitawa, jednostronny. Srebro, śr. 24 mm (ryc. 8).

Av. Monogram EJ pod koroną książęcą rozdzielający datę 17–63.

Kopicki 2006, nr 105. W naczyniu nr 41.

Ryc. 9. Kurlandia, Ernest Jan Biron, szóstak 1763, Av. (nr 43)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, szóstak 1763, men. Mitawa, zarządca J. K. Schröder. Srebro, śr. 24 mm (ryc. 9).

¹⁶ Baltiņš 1993, s. 57–59.

Av. Popiersie w peruce z harcapem i paradnej zbroi, w prawo. Pod rękawem sygnatura S•. Legenda: D•G•ERNEST•IOH• IN•LIV•CVRL•&•SEM•DVX

Rv. Pod koroną dwie tarcze z herbami Polski i Litwy, u dołu rzymskie cyfry VI i inicjały I•C•S•. Napis wokół: MONETA•ARGENT•DVC•CVRLAND•1763

Kopicki 2006, nr 106; Mrowiński 1989, nr 81. W naczyniu nr 43.

W latach 1764–1765, za panowania Stanisława Augusta, wybijane były szelągi, grosze srebrne i miedziane, trojaki, szóstaki, orty, tynfy i dukaty. W kuflu umieszczone są cztery monety z 1764 r.: w korpusie próbny tynf, na uchwycie szóstak (awers), trojak (rewers) i grosz srebrny (awers). Trojak z 1765 r., z widocznym awersem, wmontowano w uchwyt.

Ryc. 10. Kurlandia, Ernest Jan Biron, tynf próbny 1764, jednostronny (nr 39)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, tynf próbny 1764, men. Mitawa, mincmistrz J. K. Schröder, jednostronny. Srebro, śr. 28 mm (ryc. 10).

Av. Pod koroną dwie tarcze z herbami Polski i Litwy, u dołu nominał 1•T i inicjały I•C•S•. Napis wokół: MONETA•ARGENT•DVC:CVRLAND• 1764•

Kopicki 2006, nr 114; Mrowiński 1989, nr 94. W naczyniu nr 39.

Kurlandia, Ernest Jan Biron, szóstak 1764, men. Mitawa, mincmistrz J. K. Schröder, rytownik G. Z. Graefenstein. Srebro, śr. 22 mm (ryc. 11).

Av. Popiersie w peruce z harcapem i w paradnej zbroi, w prawo. Legenda: D•G•ERNEST•IOH• IN•LIV•CVRL•&•SEMDVX. Pod rękawem sygnatura G

Rv. Pod koroną dwie tarcze z herbami Polski i Litwy, u dołu rzymskie cyfry VI i inicjały I.C.S. Napis wokół: MONETA•ARGENT•DVC•CVRLAND•1764

Kopicki 2006, nr 109; Mrowiński 1989, nr 90. W naczyniu nr 12.

Ryc. 11. Kurlandia, Ernest Jan Biron (1737–1740, 1763–1769), szóstak 1764, Av. (nr 12)

Ryc. 12. Kurlandia, Ernest Jan Biron, trojak 1764, Rv. (nr 14)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, trojak 1764, men. Mitawa, mincmistrz J. F. Schmickert. Srebro, śr. 20 mm (ryc. 12).

Av. Popiersie w peruce z harcapem i paradnej zbroi, w prawo. Legenda: D•G•ERNE-ST•IOH•IN•L•C•&•S•DVX

Rv. Pod koroną dwie tarcze z herbami Polski i Litwy, u dołu cyfra 3 i inicjały •I•F•S•. Napis wokół: MON•ARGENT•DVC•CVRLAND•1764

Kopicki 2006, nr 103a; Mrowiński 1989, nr 88. W naczyniu nr 14.

Ryc. 13. Kurlandia, Ernest Jan Biron, grosz 1764, Av. (nr 15)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, grosz 1764, men. Mitawa, mincmistrz, J. K. Schröder. Srebro, śr. 16 mm (ryc. 13).

Av. Monogram EJ pod koroną książęcą rozdzielający datę 17–64

Rv. Pod koroną dwie tarcze z herbami Polski i Litwy, u dołu inicjały ICS. Napis wokół: MON•ARGENT•DVC:CVRLAND

Kopicki 2006, nr 99a; Mrowiński 1989, nr 85. W naczyniu nr 15.

Ryc. 14. Kurlandia, Ernest Jan Biron, trojak 1765, Av. (nr 13)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, trojak 1765, men. Mitawa, mincemistrz J. F. Schmickert. Srebro, śr. 20 mm (ryc. 14).

Av. Popiersie w peruce z harcapem i paradnej zbroi, w prawo. Legenda: D•G•ERNE-ST•IOH•IN•L•C•&•S•DVX

Rv. Pod koroną dwie tarcze z herbami Polski i Litwy, u dołu cyfra 3 i inicjały •I•F•S•
 Napis wokół: MON•ARGENT•DVC•CVRLAND•1765

Mrowiński 1989, nr 97; Kopiccki 2006, nr 104. W naczyniu nr 13.

b) PIOTR BIRON (1724–1800) – hrabia Rzeszy, księżę Kurlandii i Semigalii (1769–1795), księżę Żagania (1786–1800)

Piotr Biron, syn Ernesta Jana, odziedziczył po ojcu tytuły i majątek, ale nie miał następcy. Jego dwa bezdzietne związki zakończyły się rozwodami: z księżniczką Karoliną von Waldeck (1772) i księżniczką Eudoksją Jusupow (1778). W 1779 r., w wieku 55 lat, po raz trzeci zawarł związek z młodziutką Anną Karoliną Dorotą von Medem (1761–1821), córką hrabiego Fryderyka von Medem, właściciela majątku Mežotne w Semigalii; do rodziny von Medem należał także miejski pałac Villa Medem w Mitawie oraz pałace w Eleja (Elley) i Vecauce (Alt Autz). Wesele odbyło się w olbrzymim pałacu w Mitawie, którego budowa faktycznie nigdy nie została za czasów Bironów ukończona. Pełnił on rolę oficjalnej rezydencji księcia Kurlandii i Semigalii, natomiast rodzina księżęcia miała do dyspozycji jeszcze: letni pałac w Rundāle, myśliwski pałacyk w Zaļāmuiža, pałacyk w Svēte (Schwethof), gdzie odbyły się zaręczyny młodej pary, niewielką budowlę pawilonową Luste (Friedrichslust) w dobrach Pönau, nazwaną tak na pamiątkę odwiedzin następcy tronu pruskiego, księcia Fryderyka Wilhelma, oraz całoroczną rezydencję, w Vircavie (Würzau) — trzy ostatnie autorstwa Jense-na. W Vircavie przyszły na świat dzieci księżęcej pary: Wilhelmina Katarzyna (1781), Paulina (1782), Joanna (1783) i Karolina Fryderyka (1789). Tutaj też zmarł w wieku trzech lat jedyny syn i spadkobierca, Piotr (1790), oraz najmłodsza z córek, Karolina Fryderyka (1791)¹⁷.

W czasie panowania Piotra Birona na kurlandzkim tronie wybite zostały z datą 1780 talary na stopę talara albertyńskiego i dukaty według stopy cesarskiej, co odnotowano w legendzie rewersów¹⁸. Stemple obydwu nominałów, nie zawierające znaków menniczych, utrzymane były w tym samym schemacie ikonograficznym, z głową księcia w prawo i tarczą z herbami Polski i Litwy. W naczyniu wmontowanych zostało sześć dukatów (awers — nr 2, 11, 27 i 35,

¹⁷ Lancmanis 2011, s. 22–29.

¹⁸ Zdaniem B. Paszkiewicza obydwie typy monet Piotra Birona były okazami reprezentacyjnymi, bitymi na zamówienie w którejś z mennic zachodnich: Paszkiewicz 2012, s. 156–157.

rewers — nr 29 i 33) oraz dziewięć talarów (awersem — pod nr 5, 20, 26, 36, 46 i rewersem — pod nr 6, 16, 24, 38).

Ryc. 15–16. Kurlandia, Piotr Biron, dukat 1780 (Av. nr 2, Rv. nr 29)

Kurlandia, Piotr Biron, dukat 1780, nieokreślona mennica. Złoto, śr. 20–21 mm (ryc. 15–16).

Av. Głowa księcia w peruce z harcapem, w prawo. D.G.PETRUS IN LIV•CURL•E-T•SEMG•DUX

Rv. Pod koroną dwie owalne tarcze z herbami Polski i Litwy. MON•AUREA DUC•CUR-L•AD LEGEM IMP•1780

Mrowiński 1989, nr 99; Kopicki 2006, nr 119. W naczyniu nr 2, 11, 27, 29, 33, 35.

Ryc. 17–18. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780 (Av. nr 46, Rv. nr 24)

Kurlandia, Piotr Biron, talar, 1780, nieokreślona mennica. Srebro, śr. 41–42 mm (ryc. 17–18).

Av. Głowa w peruce z harcapem, w prawo. D.G.PETRUS IN LIV•CURL•ET SEMGAL•DUX

Rv. Dwie tarcze herbowe z Orłem i Pogonią pod mitrą książęcą na tle krzyża burgundzkiego. MON•NOVA ARG•DUC•CURL•ADNORMAM TAL•ALB•1780

Mrowiński 1989, nr 98; Kopicki 2006, nr 118. W naczyniu nr 5, 6, 16, 20, 24, 26, 36, 38, 46.

W 1772 r. z inicjatywy księcia Piotra powstała w Mitawie pierwsza szkoła wyższa na terenie dzisiejszej Łotwy. Na siedzibę gimnazjum wybrano dawny pałac Kettlerów, miejską rezydencję Anny Iwanówny jako księżnej kurlandzkiej. W latach 1773–1775 Severin Jensen rozbudował *Stadtpalais* dostosowując gmach do nowych potrzeb¹⁹. Z okazji inauguracji *Academiae Petrinae* w 1775 r. wybity został w złocie i srebrze, w mennicy Berlinie, pamiątkowy medal z popiersiem księcia, widokiem budowli i stosowną inskrypcją, autorstwa szwedzkiego medaliera Nilsa Georgi. Urodzony w roku 1717 i zmarły w 1790 w Sztokholmie, Nils Georgi był zatrudniony tamże w Mennicy Królewskiej; w latach 1744–46 wykonał wiele prac medalierskich dla dworu rosyjskiego. W 1747 r. osiadł w Berlinie, gdzie otrzymał stanowisko naczelnego medaliera królewskiego. Mieszkał tam do 1782 r., a następnie powrócił do Szwecji²⁰. W kuflu umieszczone zostały cztery egzemplarze medalu: awersem w dnie (nr 7) i korpucie (nr 18 i 40) oraz rewersem w korpucie (nr 17).

Ryc. 19–20. Piotr Biron, medal „Na inaugurację Gimnazjum w Mitawie”, 1775
(Av. nr 40, Rv. nr 17)

¹⁹ Lancmanis 1993b, s. 68, il. 53; obecnie w gmachu mieści się Muzeum Historii i Sztuki im. Gedertsy Eliasa.

²⁰ Forrer 1904/II, s. 244–245.

Kurlandia, Piotr Biron, medal „Na inaugurację Gimnazjum w Mitawie”, 1775. Medalier N. Georgi (1717–1790), Berlin. Srebro, śr. 42 mm (ryc. 19–20).

Av. popiersie w prawo w paradnej zbroi, włosy w puklach zaczesane do tyłu, związane w harcap; pod popiersiem GEORGI•. Legenda: PETRVS D•G• IN LIVONIA CVRLAN-DIAE ET SEMIG•DVX•

Rv. Widok frontowej fasady budowli dwukondygnacyjnej, z dachem mansardowym zdobionym akroteriami i kolumnowym portykiem na osi centralnej, podtrzymującym tympanon, nad którym nastawa okienna zwieńczona glorieta. Górą półkolistie: INGENIIS APERITVR ITER• (*Dla talentów droga otwarta* — Claudianus, *De consulatu Stilichonis* II, w. 127). W odcinku: GYMNASIO INAVGVrato/ D•XXIX•IVNII/ MDCCLXXV• („Na inaugurację gimnazjum dnia 29 czerwca 1775”).

Recke 1846, nr 19; Czapski 1872, nr 3407, s. 117; Slg Minus 1874, nr 5132; Iversen 1899, s. 17, poz. 3, il. tablica II/6. W naczyniu nr 7, 17, 18, 40.

W 1785 r. z okazji 10. rocznicy założenia gimnazjum w Mitawie został wybity w złocie²¹, srebrze i brązie następny pamiątkowy medal, którego awers jest widoczny w korpusie naczynia pod nr 34, zaś rewers pod nr 22. Medal sygnowany jest na awersie, pod biustem księcia stylizowanym na wzór antyczny, nazwiskiem Carla von Leberechta, niemieckiego medaliera i rytownika. Urodzony w Meiningen w 1749 r., zatrudniony na stanowisku grawera w mennicy petersburskiej w 1775 r., Leberecht otrzymał tytuł akademika w roku 1794 i wkrótce potem został naczelnym medalierem cesarskiego dworu. Przez pięćdziesiąt lat służył czterem monarchom Rosji. Niezwykle uzdolniony, lubiany i ceniony przez swoich uczniów i pracodawców, został uhonorowany Orderem św. Anny i wyniesiony do rangi radcy stanu. Zmarł w 1827 r. w Petersburgu²². W medalu tym zastanawiają dwa szczegóły nie znajdujące wytłumaczenia w opracowaniach. Po pierwsze sygnaturę autora medalu kończą litery F.R. — *f[ecit] R[omae]* (?). Istotnie, jubileuszowa dedykacja z rocznicową datą 1785 przekazana została z Rzymu, gdyż, jak to zaznacza Iversen, „książę w tym czasie tam właśnie przebywał”. Medalier jednakże działał nieprzerwanie w mennicy petersburskiej. Na litografii tego medalu zamieszczonej w publikacji Iversena sygnaturę medaliera kończy F.P. — *f[ecit] P[etropoli]* — co byłoby zgodne z miejscem działalności Leberechta, ale nie z egzemplarzem z kufła ani z egzemplarzami znanymi z innych publikacji. Drugim zastanawiającym szczegółem jest umieszczona na rewersie data inauguracji gimnazjum w Mitawie — 15 lutego 1775, podczas gdy na medalu inauguracyjnym z 1775 r., opisanym powyżej, figuruje data 29 czerwca

²¹ Slg Minus 1874, nr 5142; na 239. aukcji Fritza Rudolfa Künkera w 2013 r. (nr 5003) taki medal bity w złocie o ciężarze 8 dukatów, śr. 37,79 mm, wagi 26,31 g, został sprzedany za 7000 euro.

²² Forrer 1907, s. 353–355.

1775. Dodatkowo historię medalu komplikuje Czapski podając, iż „medal wybity w 10 lat po inauguracji gimnazjum w Mitawie upamiętnia założenie przez księcia fundacji w Rzymie dla ubogich uczniów, którzy chcieliby wyruszyć w podróż, by pogłębiać swoją wiedzę”. Także w katalogu aukcyjnym zbioru Gottharda Minusa przy medalu tym widnieje adnotacja: „Auf die Stipendia, welche der Herzog für reisende Schüler des Gymnasium in Rom stiftete”. Jednak inskrypcja na medalu o tym nie wspomina.

Ryc. 21–22. Piotr Biron, medal wybity w 10. rocznicę inauguracji Gimnazjum w Mitawie, 1785 (Av. nr 34, Rv. nr 22)

Kurlandia, Piotr Biron, medal na 10. rocznicę inauguracji Gimnazjum w Mitawie, 1785. Medalier C. Leberecht (1749–1827), men. Petersburg lub Rzym. Srebro, śr. 43,0 mm (ryc. 21–22).

Av. Biust księcia w prawo, w chlamidzie spiętej fibułą na prawym ramieniu, na włosach opaska. Napis wokół: PETRVS D•G• IN LIVONIA CVRLANDIAE ET SEMIG•DVX pod popiersiem C•LEBERECHT F•R•

Rv. Napis w dziewięciu wierszach otoczony wieńcem laurowo-dębowym. IN/ MEMORIAM/ GYMNASII/ MITAVIENSIS/ XV•FEB•/ MDCCLXXV/ INAVGVRATI. W odcinku ROMAE/ MDCCLXXXV

Recke 1846, nr 21; Czapski 1872, s. 118–119, nr 3411; Raczynski 1843, nr 592; Slg Minus 1874, nr 5143; Iversen 1899, s. 17, poz. 5, il. tablica III/5; WCN 36, 2007, nr 1029. W naczyniu nr 34, 22.

Rok później, w 1786 r., został wybity w Rzymie, u szwajcarskiego medaliera Kaspra Josepha Schwendimanna (1721–1786), kolejny medal z portretem księcia na wzór antyczny, z napisowym rewersem w dwóch odmianach, związany z charytatywną działalnością księcia na rzecz nauki i sztuki. Medal ten nie

został w kuflu umieszczony, ale był w numizmatycznej kolekcji Bironów i zostanie omówiony w drugiej części tego opracowania. Natomiast w kuflu, pod nr 28, widoczny jest, użyty tylko w jednym egzemplarzu, jednostronny medal portretowy księcia, niedatowany, z zatartą sygnaturą [...]ST[.]INN(?) oraz zakończeniem tytułatury ·HER·DVX· — *hereditarius dux* — wskazującym, że mamy do czynienia z dziedzicznym księciem. Medal ten nie mógł więc powstać później niż w roku 1769, gdyż wtedy Ernest Jan przekazał władzę synowi, a już na pewno nie po 1772, w którym to roku stary książę zmarł. Czapski tego medalu nie notuje, natomiast u Forrera wśród prac Schwendimanna wymieniony jest *Portrait-medal of Duke Peter of Curland, undated*, bez ilustracji ani opisu. Mógł to być zarówno ten jednostronny wkomponowany w kufel, jak też wspomniany medal z 1786 r. z wersją rewersu bez daty. Jeśli, kierując się tytułaturą, przyjmiemy datę powstania jednostronnego medalu przez rokiem 1769, to jego autorem nie mógł być Schwendimann, który był czynny w Rzymie w latach 1772–1786²³.

Interesującą pozycją wśród medali kurlandzkich omawianych przez von Recke jest umieszczony pod nr 18 opis odbitki próbnej w srebrze strony awersowej niewykonanego medalu z wizerunkiem dziedzicznego następcy na kurlandzkim tronie, późniejszego księcia Piotra Birona. Umieszczona na medalu tytułatura stosowna jest do okoliczności — PETRUS D-G-IN LIV-CÜRL-&-SEMEG-HER-DÜX. Portret księcia, w lewo, przypomina portret ojca, Ernesta Jana — z wytworną fryzurą z długimi włosami związanymi na karku, zbroją i przewieszoną przez pierś wstęgą orderową. Daty nie ma, ale jest sygnatura Graefensteina²⁴, mitawskiego medaliera, pracującego dla kurlandzkiego dworu od powrotu Ernesta Jana z wygnania. Próba nie mogła powstać więc przed 1763 r. Istnienie tego typu wizerunku Piotra Birona potwierdza Baltiņš. Pisząc o zachowanym w Centralnym Archiwum Łotwy opisie woskowego modelu-wzorca portretowego księcia Ernesta Jana w zbroi, z szarfą orderową i w peruce, nadmienia on, iż Graefenstein miał także gotowy jednostronny medal następcy tronu, Piotra, wykonany według modelu bardzo podobnego do modelu powstałego dla Ernesta Jana, tylko nieco mniejszy (43 mm). Medal ten powstał prawdopodobnie w latach 1766–1767²⁵. Po roku 1769 umieszczona na nim tytułatura uległa dezaktualizacji, a wraz z nią wizerunek Piotra na podobieństwo Ernesta Jana. Ten wytworny, dopracowany w szczegółach, zapewne wybitny tylko w srebrze, portretowy medal jest notowany u Iversena, z wyraźną sygnaturą Graefensteina i zaznaczeniem „strona odwrotna

²³ Forrer 1912, s. 436.

²⁴ Recke 1846, nr 18, bez ilustracji, notuje egzemplarz z portretem w lewo i odmianną legendy podczas gdy egzemplarz z kufła i egzemplarz notowany u Iversena są analogiczne — a zatem było więcej stempli próbnych.

²⁵ Baltiņš 1993, s. 61.

wolna, bez inskrypcji, bez wizerunku”. Najprawdopodobniej w kufel wprawiono analogiczny okaz, a sygnatura brzmiała GRAEFENSTEINN.

Ryc. 23. Piotr Biron, medal portretowy niedatowany, jednostronny, 1766–1767 (nr 28)

Kurlandia, Ernest Jan Biron, medal portretowy Piotra Birona, jednostronny, niedatowany (1766–1767). Medalier G. Z. Graefenstein, men. Mitawa. Srebro, śr. 42 mm (ryc. 23).
 Av. Popiersie księcia Piotra Birona w prawo, w peruce z harcapem i w paradnej zbroi.
 Napis wokół: PETRVS•D•G•IN•LIV•CVRL•&•SEMOG•HER•DVX• pod biustem [...] ST[.]JINN.

Iversen 1899, s. 17, poz. 2, il. tablica III/6. W naczyniu nr 28.

Księżę Piotr Biron przez cały czas panowania na tronie kurlandzkim, od momentu przekazania mu władzy przez ojca w 1769 r. aż do chwili przekazania księstwa pod zwierzchność Rosji, pozostawał w zależności lennej od króla Rzeczypospolitej, Stanisława Augusta; dla obydwu rok 1795 oznaczał koniec panowania. Wśród umieszczonych w kufle monet i medali — świadków historii Bironów kurlandzkich — nie mogło zabraknąć numizmatów dokumentujących obecność polskiego króla w relacjach politycznych i życiu prywatnym książęcej rodziny. W korpus naczynia wmontowano awersem medal w złocie „Pro fide, grege et lege” autorstwa nadwornego medaliera królewskiego, Jana Filipa Holzhaussera oraz rewersem talar obiegowy z 1795 r.

Ryc. 24. Stanisław August, medal nagrodowy „Pro fide, lege et grege”, ok. 1770 (nr 30)

Polska, Stanisław August (1764–1795), medal nagrodowy *Pro fide, grege et lege*, ok. 1770. Medalier J. F. Holzhaeusser (1741–1792), men. Warszawa. Złoto, śr. 40 mm (ryc. 24).

Av. Głowa w prawym profilu, napis wokół: STANISLAUS AUGUSTUS .D.G REX POLONIAE M.D.LITUA. U dołu sygnatura I.P.H.

Rv. Herby Rzeczypospolitej w owalnej, ukoronowanej tarczy otoczonej wstęgą z krzyżem Orderu Orła Białego; po bokach gałązka dębowa i palmowa, napis wokół PRO FIDE GREGE ET LEGE („Za wiarę, lud i prawo”).

Raczyński 1843, 505; Więcek 1993, nr 24, s. 45–46. W naczyniu nr 30.

Ryc. 25. Polska, Stanisław August, talar sześćzłotowy 1795 (nr 42)

Polska, Stanisław August (1764–1795), talar sześciózłotowy 1795, men. Warszawa. Srebro, śr. 40 mm (ryc. 25).

Av. Głowa w prawym profilu, w otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS .D.G REX POLON: M.D.LIT.

Rv. Tarcza herbowa pięciopolowa z Orłem i Pogonią w alternacji i herbem sercowym Poniatowskich, Ciołek. U góry korona, po bokach gałązka dębowa i palmowa, wokół wstęga z Orderem Orła Białego rozdzielającym nominał 6.-ZŁ. Napis wokół: 14 1/12 EX MARCA PUR: — COLONIENS:1795.

Plage 1913, 374; Kamiński, Kopicki 1976, 309. W naczyniu nr 42.

W 1793 r. skomplikowała się sytuacja rodzinna Piotra Birona, gdyż księżna Anna Dorota oczekiwała narodzin dziecka, za ojca którego poczytywany był polski mąż stanu, Aleksander hr. Batowski, szambelan króla Stanisława Augusta, komisarz królewski wysłany do Mitawy w 1792 r. Księżna von Medem opuściła Kurlandię i wyjechała do Prus. W 1793 r. w majątku Friedrichsfelde pod Berlinem przyszła na świat Dorota, którą książę uznał formalnie za swoją córkę i uzględniał ją w testamencie. Po III rozbiórze Polski książę lennik, Piotr Biron, postanowił przekazać księstwo Kurlandii i Semigalii Rosji. W zamian za abdykację otrzymał wysoką dożywotnią rentę państwową oraz rekompensatę finansową za utracone posiadłości. Po zrzeczeniu się tronu ostatnie lata życia spędził z trzema córkami, Katarzyną Wilhelminą, Pauliną i Joanną, w swoich dobrach na Śląsku i w Czechach. Rezydował głównie w Żaganiu i Náchodzie, także w Pradze, gdzie rozchorował się podczas pobytu jesienią 1799 r. Do Żagania z Pragi nigdy nie dotarł. Udał się na kurację do Kudowy Zdroju zatrzymując się w pobliskim Jeleniowie (Gellenau), w majątku Franza Bernharda von Mutiusa, gdzie zmarł w styczniu 1800 r. Pochowany został w żagańskim kościele parafialnym, skąd jego doczesne szczątki zostały przeniesione w 1846 r., z inicjatywy najmłodszej córki, Doroty, do krypty pod wieżą kościoła Łaski pod wezwaniem Trójcy Św. w Żaganiu²⁶.

2. BIRONOWIE NA ŚLĄSKU I W CZECHACH

Olbrzymi majątek Piotra Birona zdobyty trafnymi decyzjami finansowymi, schedą po ojcu, księciu Erneście Janie, oraz pozycja w kręgach dworskich ówczesnej kosmopolitycznej Europy pozwoliła mu na zabezpieczenie sobie i rodzinie innych miejsc do zamieszkania oprócz rodzimych posiadłości w Kurlandii. W latach 80. XVIII w. został zakupiony pałac miejski w Berlinie, na Unter der Linden 7, znany pod nazwą Pałacu Kurlandzkiego, oraz zamek Friedrichsfelde pod

²⁶ Adamek-Pujso 2007a, s. 48, 64.

Berlinem. Dalsze inwestycje poczynił Biron na Śląsku i w Czechach. W 1786 r. zakupił od Józefa Franciszka Maksymiliana księcia von Lobkowitz Księstwo Żagańskie z zamkiem Wallensteina, rok później dobra Otyń (Deutsch-Wartenberg) z pojezuickim kompleksem zamkowo-klasztornym wraz z majątkiem dworskim w Klenicy (Kleinitz), a w 1788 r. dominium Czerwieńsk z Nietkowem (Rothenburg, Nettkow) — wszystkie w dzisiejszych powiatach zielonogórskim i nowosolskim. W Nietkowie ok. 1792 r. rozpoczęto budowę nowej siedziby z gatunku rezydencji podmiejskich. Projektantami byli Luigi Remondini i Christian Valentin Schultze, autorzy powstałego rok później, także na zamówienie Piotra Birona, pałacyku miejskiego w Żaganiu²⁷. Kolejnym zakupem dokonany w 1792 r. był majątek Náchod w Czechach (wraz z Raciborzycami/Ratibořice) z ogromnym zamkiem Piccolominich i pałacem letnim. Tego samego roku zostały zakupione i włączone do dóbr nachodzkiech pobliskie Chvalkovice. Po opuszczeniu Kurlandii książę sprzedał w 1797 r. Friedrichsfelde, natomiast do rodzinnych posiadłości dołączył zakupiony w 1798 r. majątek Skała (Hohlstein) koło Lwówka Śląskiego, a w 1799 r. pałac Černinów w Pradze, znany obecnie jako *Rohanský Palác* od imienia ostatnich właścicieli posesji w latach 1816–1945, książęcej rodziny Rohan²⁸. Piotr Biron był także właścicielem zakupionego w 1734 r. przez ojca, Ernesta Jana, wolnego państwa stanowego Sycowa, gdzie z jego inicjatywy został wzniesiony w latach 1785–1789 kościół ewangelicki św. Jana i Piotra według projektu K. G. Langhansa²⁹. Książę jednak po opuszczeniu Kurlandii wybrał na swą siedzibę Żagań, natomiast Syców zapisał w testamencie jednej z córek. Zapis ten spowodował po jego śmierci konflikt rodziny z młodszym bratem księcia, Karolem Ernestem (1728–1801), który po opuszczeniu Kurlandii w 1768 r. nabył w Wielkopolsce starostwo babimojskie i w 1778 r. poślubił córkę starosty Apolonie, *primo voto* Ponińską, z którą miał ośmioro dzieci. Karol Ernest na drodze sądowej podważył prawa do Sycowa spadkobierców Piotra w linii żeńskiej, gdyż zgodnie z testamentem ojca majątek mógł należeć tylko do potomka w linii męskiej. Spór zakończył się zapisem na rzecz syna zmarłego w 1801 r. Karola Ernesta, Gustawa Kaliksta (1780–1821). Wydarzenia te zapoczątkowały powstanie śląskiej linii rodu Bironów z siedzibą w Sycowie, gdzie rezydowali do stycznia 1945 r. Po wkroczeniu wojsk sowieckich zamek został spalony, a w następnych latach całkowicie rozgrabiony i rozebrany. Potomkowie Gustawa Kaliksta zamieszkują w Niemczech, zachowując tytuł *Prinz Biron von Curland*³⁰.

Zgodnie z testamentem Piotra Birona, pozostały olbrzymi majątek ostatniego kurlandzkiego księcia odziedziczyły jego trzy córki — Wilhelmina, Paulina i Do-

²⁷ Adamek 2007b, s. 8–27.

²⁸ Adamek - Pujso 2007a, s. 48.

²⁹ Adamek - Pujso 2007b, il. II, s. 197.

³⁰ Biron 2011, s. 53–57.

rota; Joanna została wydziedziczona z powodu ucieczki w wieku 16 lat z niejakim Arnoldim, nadwornym aktorem książęcego teatru³¹. Najstarsza córka, Katarzyna Wilhelmina (1781–1839), żona księcia Juliusza Armanda de Rohan-Guéméné, a później księcia Wasylego Trubeckiego i hrabiego Karola von Schulenburg-Vitzenburga, odziedziczyła po ojcu Księstwo Żagańskie oraz majątki Náchod i Chvalkovice wraz z pałacem w Raciborzycach, który przebudowała w stylu empire w latach 1825–1826 i który stanowił jej ulubioną, podmiejską rezydencję. Wszystkie trzy związki małżeńskie Wilhelminy pozostały bezdzietne, a pozamałżeńska córka, Adelajda Gustawa Aspasia von Armfelt (1801–1881), została przysposobiona przez krewnych ojca i zabrana na zawsze do Finlandii³². Druga córka Piotra, Maria Luiza Paulina (1782–1845), żona księcia Fryderyka Hermana von Hohenzollern-Hechingen ze szwabskiej, katolickiej linii Hohenzollernów, odziedziczyła dobra Skała, Czerwieńsk z Nietkowem oraz Bytnicę. W 1839 r. po siostrze Wilhelminie otrzymała w spadku Księstwo Żagańskie i Náchod. Dobra nachodzkie z Raciborzycami i Chvalkovicami zostały sprzedane. Jedyne syn Pauliny, książę Fryderyk Wilhelm Konstanty von Hohenzollern-Hechingen (1801–1869), odziedziczył Skałę; dobra czerwieńskie włączone zostały do majątku Hohenzollernów, natomiast lenno żagańskie nadane mu przez Fryderyka Wilhelma IV w 1842 r., przeszło po trzyletnich pertraktacjach na własność siostry matki, Doroty de Dino. Fryderyk Wilhelm Konstanty rezydował w wybudowanym przez Piotra Birona w 1792 r. pałacu w Nietkowie. Księżna Maria Luiza Paulina miała także pozamałżeńską córkę, Marie Wilson (1805–1893), uszlachconą pod nazwiskiem von Steinach, zamężną hrabinę zu Dohna-Schlodien z Małomic³³. Trzecią córką Piotra była Joanna Katarzyna (1783–1876), po mężu księżna Acerenza-Pignatelli. Po matce, Annie Dorocie, odziedziczyła jej posiadłości w Niemczech. Najmłodsza córka Dorota otrzymała w spadku po ojcu Pałac Kurlandzki w Berlinie oraz dobra na Śląsku — majątek Otyń wraz z Klenicą i posiadłość Zatonie z przyległościami, włączone do jej uposażenia w 1809 r.³⁴

Z tych licznych śląskich i czeskich posiadłości najważniejsze miejsce w życiu Piotra Birona i jego córek zajmował pałac w Żaganiu. Na miejscu XIII-wiecznego zamczyska za czasów Albrechta von Wallensteina powstała rezydencja magnacka. Prace według projektu włoskiego architekta Vincenzo Boccacciego, rozpoczęte w 1628 r., zostały przerwane z chwilą tragicznej śmierci Wallensteina w Chebie w roku 1634. W 1646 r. dobra żagańskie stały się własnością rodu von Lobkowitz. Za czasów Wacława Euzebiusza, austriackiego męża stanu, pierwszego ministra na dworze cesarza Leopolda I, oraz jego syna, Ferdynanda

³¹ Hofmann 2011b, s. 82; Adamek-Pujso 2007a, s. 48.

³² Brüninghaus 2011, s. 190–199.

³³ Blaack 2011, s. 210–215.

³⁴ Adamek-Pujso 2007a, s. 52, 55–56.

Augusta, prace przy budowie rezydencji kontynuowano w latach ok. 1670–1693, pod kierunkiem Antonia della Porty, w nieco zmienionej formie. Piotr Biron prace nad przystosowaniem rezydencji do swych potrzeb powierzył szwagrowi, Krzysztofowi Janowi Fryderykowi hrabiemu von Medem³⁵. Opuszczając Mitawę w 1795 r. Piotr Biron zabrał ze sobą dobra ruchome, w tym kolekcję obrazów. Składała się ona z dzieł najznamienitszych malarzy europejskich — Caravaggia, Rembrandta, Canaletta, Brueghela, Watteau, Greuze, Anesi. Kolekcję dopełniały portrety rodzinne pędzla m.in. Fryderyka Hartmanna Barisien, Angeliki Kauffman, Wilhelma Tischbeina, Antona Graffa, Josefa Grassiego, Marcella Bacciarellego. Kurlandzka galeria malarstwa europejskiego księcia Birona, eksponowana głównie w pałacyku w Svēte (Schwethof) pod Mitawą od ok. 1779 r., oraz zbiory rysunku i malarstwa księżnej Anny Doroty znajdujące się od ok. 1785 r. w podberlińskiej rezydencji Friedrichsfelde, nie były wielkie, ale znakomite³⁶. Książę cieszył się nową, śląską rezydencją zaledwie kilka lat, ale pałac i jego otoczenie nadal rozkwitało pod opieką jego najstarszej córki i spadkobierczyni Księstwa Żagańskiego, Wilhelminy. Po jej śmierci w 1839 r. dobra przeszły na krótko i tylko formalnie na młodszą siostrę, Paulinę i jej syna Konstantego, a w 1844 r. na Dorotę, z którą wiąże się czas największego rozkwitu rezydencji (ryc. 26).

Ryc. 26. Pałac w Żaganiu w połowie XIX w. Rycina z Tek Dunckera

³⁵ Haczekiewicz 1998, s. 26, 53.

³⁶ Holst 1939, s. 116, 118, 121–122, 126.

a) Poprzednicy w Księstwie Żagańskim

W pamiątkowym kuflu nie mogło więc zabraknąć miejsca na uwiecznienie postaci związanych z historią żagańskiego pałacu — Wallensteina i Lobkowitzów. Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna (Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein), (1583–1634), książę Frýdlandu (od 1624), Żagania i Głogowa (od 1627), Meklemburgii (1629–1631), zwolennik Habsburgów, został mianowany cesarskim dowódcą naczelnym w wojnie trzydziestoletniej. Po bitwie pod Białą Górą znacznie powiększył swój majątek i został w 1624 r. księciem na Frýdlandzie w północnych Czechach. W roku 1627 wykupił za zaległy żółd od cesarza Ferdynanda II Księstwo Żagańskie, w 1628 r. dostał w lenno Meklemburgię. Posądzony przez cesarza o zdradę, został w 1634 r. zamordowany w Chebie (niem. Eger)³⁷. W Księstwie Frýdlanckim mennica w Jičínie wybiła w 1626 r. dla Wallensteina pierwsze talary, a od 1627 r. też dukaty i ich multiplikacje (do 10-dukataw), talary — frakcje i multiplikacje — oraz grosze. Od 1629 r. dukaty, talary (klipy) i grosze oznaczone literą S (*Sagan*) biła także mennica książęca w Żaganiu.

W naczyniu umieszczone są cztery monety Wallensteina z widocznymi awersami: w korpusie talar wybity w 1626 r. (nr 44) i dukat podwójny z 1627 r. (nr 19) oraz po dukacie z 1629 r. w dwóch odmianach awersu, w pokrywie (nr 3) i uchwycie (nr 10). Wszystkie zostały wybite w Jičínie³⁸.

Ryc. 27. Księstwo Frýdlanckie, Albrecht Wallenstein (1624–1634), talar 1626 (nr 44)

³⁷ Nohejlová-Prátová 1969, s. 6–9.

³⁸ Nohejlová-Prátová 1969, il. 1, s. 19.

Księstwo Frýdlanckie, Albrecht Wallenstein (książę 1624–1634), talar 1626, mincmistrz G. Reick (1626–1630), men. Jičín. Srebro, śr. 40 mm (ryc. 27).

Av. Popiersie księcia $\frac{3}{4}$ w prawo, w szacie z dużym, stojącym i rozłożonym kołnierzem; twarz z brodą i wąsami, głowa odkryta, włosy krótko przystrzyżone. Legenda w otoku: (krzyż floralny) ALBERTVS:D:G.DVX (znak mincerza: w okręgu słońce z siedmioma płomienistymi promieniami) FRIDLANDIAE

Rv. Tarcza herbowa zwieńczona mitrą książęcą, pojedyncze rozetki po obu stronach tarczy; na tarczy orzeł z rozpostartymi skrzydłami z głową w lewo, z czteropolową tarczą herbową na piersi. Legenda w otoku przerwany górną mitrą: 26 SAC.ROM.IMPERII-PRINCEPS:16

Nohejlová-Prátová 1969, Taf. I/4. W naczyniu nr 44.

Ryc. 28. Księstwo Frýdlanckie, Albrecht Wallenstein, podwójny dukat szeroki 1627 (nr 19)

Księstwo Frýdlanckie, Albrecht Wallenstein, podwójny dukat szeroki 1627, mincmistrz G. Reick, men. Jičín. Złoto, śr. 27 mm (ryc. 28).

Av. Popiersie księcia $\frac{3}{4}$ w prawo, w szacie z dużym, stojącym i rozłożonym kołnierzem; twarz z brodą i wąsami, głowa odkryta, włosy krótko przystrzyżone. Legenda w otoku: ALBERTVS.DEI:GR (znak mincerza: w okręgu słońce z dziesięcioma prostymi promieniami) DVX.FRIDLANDIAE:

Rv. Tarcza herbowa zwieńczona mitrą książęcą, na tarczy orzeł z rozpostartymi skrzydłami z głową w lewo, z czteropolową tarczą herbową na piersi. Legenda w otoku przerwany górną mitrą: SACRI.ROMANI.IM.PRINCEPS.1627

Nohejlová-Prátová 1969, taf. II/11. W naczyniu nr 19.

Ryc. 29. Księstwo Frýdlanckie, Albrecht Wallenstein, dukat 1629 (nr 3, Av. i Rv.)

Księstwo Frýdlanckie, Albrecht Wallenstein, dukat 1629, mincmistrz G. Reick, men. Ji-
 čín. Złoto, śr. 21 mm (ryc. 29).

Av. Popiersie księcia $\frac{3}{4}$ w prawo, w szacie z dużym, stojącym i rozłożonym kołnierzem; twarz z brodą i wąsami, głowa odkryta, włosy krótko przystrzyżone. Legenda w otoku: ALBER.D.G.D. (znak mincerza: w okręgu słońce z czterema prostymi promieniami i czterema płomienistymi) FRID.ET.SAGA.

Rv. Duża, ozdobna tarcza herbowa pod mitrą książęcą; na piersi orła tarcza sześciopolo-
 wa. Legenda w otoku: SAC.RO.IMPE.PRINCEPS.1629

Nohejlová-Prátová 1969, taf. IV/32. W naczyniu nr 3.

Ryc. 30. Księstwo Frýdlanckie, Albrecht Wallenstein, dukat 1629 (nr 10)

Księstwo Frýdlańckie, Albrecht Wallenstein, dukat 1629, mincmistrz G. Reick, men. Ji-
 čín. Złoto, śr. 21 mm (ryc. 30).

Av. Popiersie księcia $\frac{3}{4}$ w prawo, w szacie z kryzą pod szyją; twarz z brodą i wąsami,
 głowa odkryta, włosy krótko przyszyżone. Legenda w otoku: ALBER.D.G.D. (znak
 mincerza: w okręgu słońce z czterema prostymi promieniami i czterema płomienistymi)
 FRID.ET.SAGA.

Rv. Duża ozdobna tarcza herbowa pod mitrą książęcą; na piersi orła tarcza sześciopolo-
 wa. Legenda w otoku: SAC.RO.IMPE.PRINCEPS.1629

Nohejlová-Prátová 1969, taf. IV/31. W naczyniu nr 10.

Następni po Wallensteinie właściciele Księstwa Żagańskiego, poprzednicy
 Bironów, rodzina książąt von Lobkowicz, są reprezentowani w kuflu dukatem
 Ferdynanda Augusta (1655–1715), trzeciego księcia von Lobkowicz, księcia ża-
 gańskiego, wmontowanym awerssem (nr 4) w pokrywę naczynia obok dukatów
 Albrechta Wallensteina i Piotra Birona.

Ryc. 31. Księstwo Żagańskie, Ferdynand August z Lobkowicz, dukat niedatowany
 (1698–1715), (nr 4, Av. i Rv.)

Księstwo Żagańskie, Ferdynand August z Lobkowicz, dukat niedatowany (1698–1715)³⁹,
 bez znaku mennicy (Praga?). Złoto, śr. 20 mm (ryc. 31).

Av. Popiersie księcia w prawo, w peruce z długimi włosami, w zbroi, z łańcuchem z or-
 derem Złotego Runa na piersiach. Legenda: F.D.S.P. — D.LOBK. (*Dux Sagan Princeps
 De Lobkowicz*).

Rv. Tarcza wielopolowa pod mitrą książęcą, otoczona łańcuchem z orderem Złotego
 Runa; bez legendy.

Friedensburg, Seger 1901, 2062. W naczyniu nr 4.

³⁹ Datowanie według: Polívka 2000, s. 61.

b) ANNA DOROTA BIRON, księżna kurlandzka (1761–1821)

Anna Karolina Dorota z domu von Medem, trzecia żona Piotra Birona, była nie tylko kobietą piękną, matką czterech urodziwych córek ale także wyemancypowaną, zręczną dyplomatką, reprezentującą interesy męża na arenie politycznej i błyszczącą na salonach Europy końca XVIII w. W imieniu męża prowadziła pertraktacje w Warszawie i Berlinie, była częstym gościem na polskim dworze i przyjaciółką króla Stanisława Augusta. Intelpekt i uroda poparte ogromnym majątkiem ułatwiały Annie Dorocie zawieranie korzystnych i miłych znajomości na europejskich dworach, odwiedzanych z racji licznych podróży. Była portretowana przez sławnych malarzy — Johanna Heinricha Schrödera, Angelikę Kauffmann, Fryderyka Hartmanna Barisien, Johanna Tischbeina. Bironowie otaczali mecenatem artystów, szczególnie portrecistów — Józef Grassi i Anton Graff (1736–1813) pracowali na zlecenie księcia w Żaganiu w latach 1797–1800; pierwszy pobyt Grassiego w Żaganiu w roku 1797 i kolejne wizyty w następnych latach, także w Sycowie i w rezydencjach księżnej w Niemczech, zaowocowały około dwudziestoma portretami książęcej rodziny⁴⁰. W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie jest wspianały portret księżnej przedstawionej z widocznymi w tle akcesoriami książęcej władzy — płaszczem z gronostajowym kołnierzem oraz mitrą książęcą leżącą na poduszce — pędzla Antona Graffa, a w pałacu w Wilanowie owalny portrecik księżnej w woalu na włosach tegoż autora⁴¹. W Pałacu na Wyspie w Łazienkach Królewskich eksponowany jest bardzo wymowny w swej treści portret księżnej namalowany ok. 1795 r. przez nadwornego malarza Stanisława Augusta, Marcella Bacciarellego (1731–1818) — Anna Dorota podtrzymuje w dłoniach okazałych rozmiarów medalion z profilem polskiego króla⁴². Wizerunek polskiego władcy umieszczony jest także na miniaturze wprawionej w perłową bransoletę zdobiącą dłoń księżnej na jeszcze innym jej portrecie pędzla Bacciarellego, z lat 1790–1792, z kolekcji Fundacji Raczyńskich, obecnie w Muzeum Narodowym w Poznaniu⁴³.

Po narodzinach córki Doroty w 1793 r. księżna Anna Dorota miała także do dyspozycji Pałac Kurlandzki w Berlinie, gdzie prowadziła salon arystokratyczny skupiający ówczesną elitę polityczną i intelektualną. W Żaganiu na polecenie księcia wybudowany został w 1793 r. miejski pałacyk Landhaus, zwany Domem Wdowim, przeznaczony na siedzibę księżnej po śmierci małżonka. Projektantami

⁴⁰ K v a s k o v a 2011, s. 50–52, obecnie zbiory prywatne i Muzeum Talleyrandów w Château du Marais; H a c z k i e w i c z 1998, s. 80, il. 30; A d a m e k - P u j s z o 2007b, s. 71.

⁴¹ *Malarstwo Europejskie* 1967, kat. 439 i 440.

⁴² *Malarstwo Polskie* 1975, kat. 42; W a n i e w s k a 1993, kat. 28.

⁴³ *Die Herzogin* 2011, reprodukcja portretu na s. 32.

założenia był Luigi Remondini i Christian Valentin Schulze⁴⁴. Księżna jednak nie zaakceptowała nowej rezydencji, pragnęła posiadać swoje własne miejsce o większej prywatności, nie związane bezpośrednio z pozycją żony księcia Birona. W tym celu brat księżnej, Christoph Johann Friedrich von Medem, zw. Jeannot, przyrodnia siostra, poetka Elisa von der Recke i hrabia Aleksander Batowski, biologiczny ojciec Doroty, rozpoczęli starania celem zakupu rezydencji dla księżnej i jej najmłodszej córki gdzieś w pobliżu Drezna lub Weimaru. Wybór padł na majątek Löbichau w Księstwie Saksonia-Gotha i Altenburg w Turynii, który Jeannot von Medem zakupił dla siostry w 1794 r. Na fundamentach dawnego zamku powstał klasycystyczny pałac letni w angielskim parku krajobrazowym. W latach 1794–1800 wzniesiono z inicjatywy Anny Doroty, z przeznaczeniem na gościnną siedzibę dla Aleksandra Batowskiego, letni pałacyk w Tannenfeld, 4 km od Löbichau, nieopodal Ronnenburga. Obydwie rezydencje, nazywane „Dworem Muz księżnej Kurlandzkiej” i „Małym Weimarem”, gościły tak znamienite postacie początku XIX w. jak Aleksander I, Fryderyk Wilhelm III, Napoleon I, Talleyrand, Metternich, Goethe i Schiller⁴⁵. Dzięki zręcznie zaaranżowanemu małżeństwu najmłodszej córki Doroty z Edmondem de Talleyrand-Périgord, bratankiem francuskiego ministra spraw zagranicznych, jednego z najbardziej wpływowych polityków tego okresu, Maurycego de Talleyrand, Paryż otworzył swoje salony dla kurlandzkiej księżnej i jej córek. Anna Dorota przybyła do Paryża w 1809 r. z 16-letnią wówczas Dorotą; towarzyszy córce podczas ślubu i wesela oraz podczas narodzin jej pierworodnego syna Napoleona Ludwika. W 1812 r. księżna opuściła Paryż i udała się w podróż powrotną do Löbichau⁴⁶. Pragnęła pozostać w pamięci przyjaciół pozostawionych we Francji i w tym celu zamówiła u paryskiego (?) rytownika J. Laroque⁴⁷ skromny, ale bardzo wymowny w swej treści suvenir — bity w srebrze i brązie żeton ze swoją podobizną i stosowną pożegnalną inskrypcją. Nie wiadomo, ile egzemplarzy zostało wykonanych, ile rozdanych, ale żeton ów należy do rzadkości. Jeden z egzemplarzy znajduje się w pamiątkowym kuflu jej córki Doroty, wmontowany awerssem pomiędzy medale z wizerunkami wybitnych mężów stanu i bliskich przyjaciół księżnej — polskiego króla, Stanisława Augusta, oraz francuskiego ministra i dyplomaty, Maurycego de Talleyrand. Na beznapisowym awersie widnieje portret pięknej kobiety w empirowej sukni, bez biżuterii i zbędnych ozdób. Na rewersie tytulatura księżnej i dedykacja „Swoim przyjaciołom, 1812”.

⁴⁴ Adamek - Pujszo 2007a, il. XIV, s. 283; Haczekiewicz 1998, s. 48: obecnie siedziba Urzędu Miejskiego.

⁴⁵ Hofmann 2011a, s. 62–63.

⁴⁶ Hofmann 2011b, s. 96.

⁴⁷ U Forrera nie notowany.

Ryc. 32. Anna Dorota Biron, księżna kurlandzka (1761–1821), żeton pamiątkowy (nr 31)

Francja, Anna Dorota Biron, księżna kurlandzka (1761–1821), żeton pamiątkowy „Swoim przyjaciółom”. Medalier J. Laroque, Paryż. Srebro, śr. 23 mm (ryc. 32).

Av. Popiersie księżnej w lewo, w sukni z głębokim dekoltem, z wysoko upiętymi włosami w drobnych lokach, ozdobionymi przepaskami. Na krawędzi popiersia sygnatura J.LAROQUE

Rv. Napis otokowo *ANNA DOROTHÉE DUCHESSE DE COURLANDE, w polu À/ SES/ AMIS, w odcinku 1812

Recke 1846, nr 23; Czapski 1872, nr 5347/3412a, s. 491, pl. XXA fig. 276 (R5); S1g Minus 1874, nr 5153, brąz; Iversen 1899, s. 14, tablica III/4; Bramsen 1907, nr 1182, s. 38; S1g Julius 1932, 2564 brąz srebrzony, 23 mm; Black 2011, s. 210, ilustracja żetonu z adnotacją *zbiór prywatny*. W naczyniu nr 31.

Po śmierci Anny Doroty w 1821 r. majątek w Turyngii odziedziczyła Joanna Acerenza-Pignatelli, która zmarła w wieku 93 lat w Löbichau, nie zostawiając prawowitego potomstwa. W 1876 r. rezydencje przeszły na własność Franciszki (Fanny) Julii Teresy (1815–1888) zamężnej z Hermannem von Boyen, córki Gustawa Kaliksta Birona (1780–1821) z Sycowa. Dzięki położonemu w Burg Posterstein, nieopodal obydwu rezydencji kurlandzkiej księżnej, kulturalno-historycznemu muzeum tego regionu Turyngii, działającemu od 1991 r. w odrestaurowanym 800-letnim zamku, pamięć o działalności kulturotwórczej Anny Doroty Biron, jej salonie i Dworze Muz jest reaktywowana poprzez stałą ekspozycję, wystawy czasowe i publikacje. W 2011 r. 250. rocznicę urodzin Anny Doroty muzeum uczciło wystawą „Księżna Kurlandzka w zwierciadle swoich współczesnych” oraz bogato ilustrowanym katalogiem⁴⁸.

⁴⁸ *Die Herzogin* 2011.

c) *DOROTA BIRON (1793–1862), hrabina Périgord (od 1809), księżna Dino (od 1817), księżna Talleyrand (od 1838), księżna Żagańska (od 1845)*

Dzieciństwo i wczesne lata młodości Doroty pozbawione były stałej opieki rodziców, chociaż przebywała często z matką, Anną Dorotą w jej rezydencjach w Niemczech. Księżna kurlandzka jednakże wiele czasu spędzała w licznych podróżach po europejskich kurortach oraz królewskich i arystokratycznych dworach a oficjalny ojciec, Piotr Biron, przebywał ze starszymi córkami w posiadłościach na Śląsku. W tym czasie arystokratyczny salon księżnej kurlandzkiej w pałacu Bironów na Unter den Linden 7 w Berlinie był u szczytu powodzenia. Z tej racji mała Dorota spotykała się od najmłodszych lat z jego bywalcami, przedstawicielami nauki i kultury, jak też pruskiej rodziny królewskiej. Sama przebywała często w rezydencji władców Prus oraz w berlińskim pałacu Radziwiłłów, bowiem jej matką chrzestną była księżna Luiza z Hohenzollernów Radziwiłłowa (1770–1836), żona Antoniego Radziwiłła, namiestnika Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Nauczycielem najmłodszej Bironówny był Scypion Piattoli (1749–1809), wcześniej piastujący stanowisko prywatnego sekretarza króla Stanisława Augusta. Przebywając często w towarzystwie polskiej arystokracji nastoletnia Dorota snuła plany poślubienia księcia Adama Jerzego Czartoryskiego (1770–1861). Była panną na wydaniu dysponującą pokaźnym kapitałem posagowym — odziedziczonym po ojcu Pałacem Kurlandzkim w Berlinie, majątkiem Otyń wraz z Klenicą, Swarzynicami, Czasławem i Barcikowicami oraz dobrami nabytymi w 1809 r. od Jana Melchiora Juliusza hrabiego von Schweinitz przez Leopolda Fryderyka von Goecking, kuratora księżniczki, i włączonymi do jej uposażenia — posiadłością Zatonie wraz z Drzonkowem, folwarkiem w Raculi, sołectwem w Suchej oraz majątkami w Dolnym i Górnym Drzonkowie⁴⁹. Młodości plany Doroty pozostały w sferze marzeń; w 1809 r. staraniem matki zostało zaaranżowane małżeństwo 16-letniej księżniczki z Aleksandrem Edmundem de Talleyrand-Périgord (1787–1872), bratankiem francuskiego męża stanu, Karola Maurycego de Talleyrand-Périgord, księcia Benewentu (1754–1838). Dorota wyjechała do Paryża i dołączyła do dworu cesarza Napoleona. Małżeństwo nie należało do udanych i szczęśliwych, niemniej jednak z tego związku narodziło się troje dzieci: synowie — Napoleon Ludwik (1811–1898) i Aleksander Edmund (1813–1894) oraz córka Dorota (1812–1814). Napoleoński minister, Maurycy de Talleyrand, w przeciwieństwie do swojego bratanka Edmunda, dość szybko dostrzegł i docenił liczne zalety młodej księżnej — jej inteligencję, wykształcenie, swobodę bycia na salonach, zdolności dyplomatyczne. Dorota towarzyszyła ministrowi Talleyrandowi podczas Kongresu Wiedeńskiego (ryc. 33). Dla Doroty „tańczący kongres” oznaczał nie tylko sukcesy dyplomatyczne, ale także romans

⁴⁹ Adamek 2003, s. 13–18; Adamek-Pujso 2007a, s. 54–55.

Ryc. 33. Dorota księżna Dino w dobie Kongresu Wiedeńskiego. Mal. Catherine-Caroline Thévenin (1813–1892) wg Pierre-Paul Prud'hona (1758–1823) (Chateaux de Versailles et de Trianon), reprodukcja: Gérard Blot (<http://www.gogmsite.net>)

z austriackim oficerem, hrabią Karelem Janem Clam-Martinicem i przyjście na świat w 1816 r. jego córki Marii-Henrietty Dessalles (1816–?). Z czasem coraz bardziej zacieśniała się przyjaźń i wzajemne zauroczenie Doroty i Maurycego de Talleyrand. W 1817 r. Dorota otrzymała od ministra w darze tytuł księżnej Dino, dotyczący włoskiej wyspy w rejonie Kalabrii. Talleyrand otrzymał ten tytuł księżęcy od Ferdynanda I, króla Obojga Sycylii (w latach 1816–1825), za zasługi na kongresie wiedeńskim. Zrzekając się tytułu na rzecz swojego bratanka Edmunda uczynił Dorotę księżną. Rok później został orzeczony rozdział majątkowy małżonków, a w 1824 r. separacja, ale wtedy już Dorota od wielu lat była związana z Maurycem. W 1820 r. na świat przyszła kolejna córka, Paulina (1820–1890), której biologicznym ojcem był podobno Maurycy Talleyrand-Périgord. Dorota pozostała towarzyszką życia o 39 lat starszego od siebie francuskiego ministra do końca jego dni, choć nie stroniła od innych przelotnych związków, z których urodziły się następane dwie córki, Julia Zulmé (1825–1913), z nieznanego ojca i Antonina Dorota (1827–1908), ze związku z francuskim dyplomatą Théobaldem Émilem Arcambal-Piscatory (1800–1870). Księżna Dino przebywa często w rezydencji Maurycego, zamku Valençay, ale pragnąc mieć swoje własne miejsce na francuskim terytorium kupiła w 1825 r. zamek Rochecotte w Saint-Patrice nad

Loarą. Odziedziczony po ojcu Pałac Kurlandzki w Berlinie odsprzedana w 1837 r. cesarzowi Rosji, Mikołajowi I. W roku 1838 umarł Maurycy, pozostawiając Dorocie w spadku rezydencję Talleyrandów w Valençay, której sukcesorem został jej najstarszy syn, Napoleon Ludwik i jego następcy⁵⁰. Zamek Rochecotte został przekazany w 1847 r. Paulinie, córce Doroty i Maurycyego de Talleyrand⁵¹.

Monetarna i medalierska dekoracja kufła prezentuje najbliższych Doroty oraz osoby i zdarzenia związane z jej rodziną. Poczesne miejsce w tym panteonie zajmuje wizerunek księcia Maurycyego de Talleyrand, widniejący na awersie srebrnego medalu kommemoratywnego umieszczonego pośrodku korpusu naczynia. Jest to dzieło znakomitego francuskiego grawera-portrecisty — Josepha François Domarda (1792–1858), absolwenta Ecole des Beaux-Arts, związanego przez całe swoje życie z Paryżem, ówczesnym dworem i historią Francji. Liczne medale portretowe jego autorstwa znalazły się w *Galerie métallique des grands hommes de la France*.

Ryc. 34. Maurycy de Talleyrand, medal kommemoratywny, 1838 (nr 32)

Francja, Ludwik Filip I (1830–1848), medal kommemoratywny Maurycyego de Talleyrand, 1838. Medalier J. F. Domard (1792–1858), men. Paryż. Srebro, śr. 50 mm (ryc. 34).

Av. Popiersie księcia w prawo, w paradnym stroju, z fularem pod szyją, z odznaką Orderu Legii Honorowej na piersi; pod ramieniem sygnatura DOMARD. Napis wokół: CHARLES MAURICE TALLEYRAND PÉRIGORD

Rv. W wieńcu laurowym napis kommemoratywny w trzynastu wierszach: NÉ/ A PARIS 1754./ ÉVÊQUE D'AUTUN./ DÉPUTÉ AUX ÉTATS GÉN^{AUX} 1789./ M^{TRE} AUX

⁵⁰ Skorulski 2003, s. 49, 51–54; Adamek-Pujszo 2007a, s. 58, 64.

⁵¹ Haczekiewicz 1998, s. 30–32.

RELATIONS EX^{TRES} 1797 A 1807./ PR^{CE} DE L'EMP^{RE} DUC DE BÉNÉVENT 1806./ VICE-GRAND ÉLECTEUR 1807./ PRÉSIDENT DU SÉNAT 1814./ M^{TRE} DE FR^{CE} AU CONGRÈS DE VIENNE./ M^{TRE} DES AFF^{RES} ÉTRANGÈRES 1815./ AMB^{EUR} A LONDRES 1830./ MORT A PARIS/ 1838.

Bramsen 1913, nr 1972, s. 39–40; Slg Julius 1932, nr 3977; Forrer 1904/I, s. 600–601. W naczyniu nr 32.

Po śmierci wieloletniego partnera skończył się w życiu Doroty francuski rozdział i rozpoczął rozdział śląski, trwający do ostatnich jej dni. W 1840 r. przyjechała Dorota do swych dziedzicznych posiadłości na Śląsku. W Zatoniu zleciła przebudowę barokowego dworu w stylu klasycystycznym i osiadła tam w 1843 r. Prawdopodobnie twórcą projektu przebudowy był najwybitniejszy niemiecki architekt tego okresu, Karol Fryderyk Schinkel (1781–1841), a jeśli nie on, to wzorce jego stylu z pewnością zostały wykorzystane przy adaptacji dworu na letnią rezydencję księżnej⁵².

Pobliski pałac w Żaganiu po śmierci w 1839 r. najstarszej z Bironówien, Wilhelminy, przeszedł na krótko w posiadanie Pauliny, i jej jedyne go syna, Konstantego Hohenzollerna-Hechingen. Dorota postanowiła jednak odzyskać rodową posiadłość; udało się to po trzech latach pertraktacji z siostrzeńcem. W 1844 r. Dorota księżna Dino stała się prawną właścicielką dobr żagańskich; 6 kwietnia 1845 r. Fryderyk Wilhelm IV potwierdził nadanie Żagania jako pruskiego lenna tronowego. W 1846 r. Dorota, księżna żagańska, wprowadziła się do odrestaurowanego pałacu pełniącego od tej pory ponownie, jak za czasów Wilhelminy, rolę najznakomitszego na Śląsku, kulturalnego salonu arystokratycznego. Letnią rezydencją księżnej pozostawało pobliskie Zatonie. Koniec lat 40. XIX w. to okres intensywnych działań budowlanych w żagańskim pałacu i jego otoczeniu⁵³. Na piętrze wschodniego skrzydła, pełniącego od czasów Piotra Birona rolę centrum kulturalnego i artystycznego, usytuowana była biblioteka (księgozbiór Doroty oraz biblioteka jej poprzedników z kilkoma tysiącami książek w języku francuskim, niemieckim, angielskim, włoskim i po łacinie oraz działem manuskryptów i starodruków), sala koncertowa i teatr, galeria rzeźby i malarstwa. Zbiory sztuki Bironów zabrane z Mitawy zostały wzbogacone spuścizną po Maurycym Taylerandzie oraz kolekcją nowej właścicielki. Według katalogu zbiorów spisany w roku 1855 — *Katalog der Gemälde und Sculpturen im Herzoglichen Schlosse zu Sagan* — żagańska galeria malarstwa liczyła 435 prac wielkich mistrzów malarzkich takich jak Rembrandt, Rubens, Velázquez, Brueghel, Caravaggio, Greuze, Watteau, Canaletto, Bacciarelli, Tischbein, Angelika Kauffman, Graaf, Grassi, portrety Doroty i Maurycego Talleyranda pędzla François Gérarda. W galerii

⁵² Adamek 2003, s. 22–23.

⁵³ Adamek-Pujzso 2007a, il. X, s. 281.

rzeźby stanęły prace dłuta Raucha i Thorvaldsena. Na parterze skrzydła wschodniego powstała w 1849 r. pałacowa kaplica katolicka według projektu Leonharda Dorsta von Schatzberga. Księżna Dorota nie zapomniwała o swych poddanych zamieszkujących w Żaganiu — za jej panowania powstały w mieście trzy neogotyckie budowle: w latach 1844–1849 kościół św. Krzyża, przebudowany według projektu Schatzberga z XIV-wiecznej kaplicy pod tym wezwaniem, w 1851 r. plebania oraz w latach 1851–1859 szpital św. Doroty. W roku 1855 ufundowana została *Dorotheenschule*, szkoła dla ubogich dzieci. Żagański salon gościł wybitnych przedstawicieli świata kultury, nauki i polityki, wśród nich Alexandra von Humboldta, Franciszka Liszta, Honoriusza Balzaka, Hermanna księcia von Pückler-Muskau, właściciela wspaniałej parkowej rezydencji w pobliskim Bad Muskau i Łęknicy, a nade wszystko pruskiego króla i przyjaciela księżnej z lat dziecinnych, Fryderyka Wilhelma IV (1795–1861, król od 1840)⁵⁴.

Ryc. 35. Wieko kufła księżnej Doroty z medalem Fryderyka Wilhelma III

Pruska dynastia panująca została z należytymi honorami potraktowana w dekoracji kufła — złoty medal nagrodowy Fryderyka Wilhelma III (1770–1840, król od 1797), od którego Wilhelmina, ówczesna księżna Rohan-Guéménée, otrzymała nadanie w lenno Żagania w 1801 r., został umieszczony w pokrywie kufła, z umocowanym na wierzchu portretowym awersom (ryc. 35) i rewersom widocznym po odchyleniu przykrycia. Autorem medalu był Daniel Friedrich Loos (1735–1819), grawer z Altenburga, który po przeniesieniu się do Prus był

⁵⁴ Adamek-Pujso 2011, s. 182–189; Adamek-Pujso 2007a, s. 54–55; Adamek-Pujso 2007b, il. 6.13, s. 133.

czynny w latach 1756–1767 w mennicy w Magdeburgu. W 1768 r. został mianowany naczelnym grawerem i medalierem mennicy królewskiej w Berlinie, pozostając w służbie dworu pruskiego do końca życia.

Ryc. 36. Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), medal nagrodowy „Za ratunek z narażeniem życia”, niedatowany (1806) (nr 1, Av i Rv.)

Prusy, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), medal nagrodowy „Za ratunek z narażeniem życia”, niedatowany (1806), medalier D. F. Loos (1735–1819), men. Berlin. Złoto, śr. 50 mm (ryc. 36).

Av. Popiersie króla w lewo, w uniformie i gronostajach, z długimi włosami związanymi w harcap. Legenda otokowo w dwóch wierszach: FRIEDRICH WILHELM III KOENIG VON PREUSSEN/ BELOHNER DER RETTENDEN NAECHSTEN LIEBE. U dołu LOOS

Rv. Z lewej strony ramię zakute w tarczy, wyłaniające się z chmur, na tle budynku wokół którego szalejące żywioły — z góry pioruny i błyskawice, z boku kłęby ognia, u dołu napierające fale powodzi. W odcinku MATTH. 25 V. 40. Napis w otoku: * WAS IHR GETHAN HABT EINEM UNTER DIESEN MEINEN GERINGSTEN BRUDERN, DAS HABT IHR MIR GETHAN ([A *odpowiadając Król, rzecze im: Zaprawdę powiadam wam,*] *cokolwiek uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, mnieście uczynili*).

Bahrfeldt 1904, nr 3621, bez ilustracji; Forrer 1907, s. 461–465. W naczyniu nr 1.

Księżna zmarła 19 września 1862 r. po długotrwałej chorobie będącej konsekwencją wypadku na drodze między Zatoniem i Żaganiem w czerwcu tego roku. Została pochowana w rzymskokatolickim kościele Św. Krzyża, gdzie spoczęła również jej siostra Wilhelmina a później syn, Ludwik Napoleon. Protestantka linia książąt kurlandzkich — Piotr Biron, Anna Dorota von Medem i ich dwie

córki, Paulina i Joanna, spoczęła w mauzoleum Bironów w nieistniejącym już dziś ewangelickim kościele Łaski w Żaganii⁵⁵.

Śląskie posiadłości Doroty zostały odziedziczone przez trójkę jej dzieci. Wydzielony z dóbr otyńskich majątek klenicki wraz ze Swarzynicami i Karszynem otrzymała po śmierci Doroty jej córka, Paulina, markiza de Castellane (1820–1890), następnie córka Pauliny, Maria Dorota de Castellane (1840–1915), żona Antoniego Wilhelma księcia Radziwiłła (1833–1904). W 1921 r. majątek kupiło Śląskie Towarzystwo Ziemskie we Wrocławiu. W 1945 r. pałacyk przeszedł na własność Skarbu Państwa; od 2007 r. pozostaje nieużytkowany⁵⁶. Posiadłości położone na lewym brzegu Odry, w tym Otyń i Zatonie, oraz tytuł księcia de Dino, odziedziczył młodszy syn Doroty, Aleksander Edmund markiz de Talleyrand-Périgord (1813–1894), który w 1879 r. sprzedał włości ministrowi Karolowi Rudolfowi von Friedenthal. W 1945 r. pałac w Zatoniu wraz z oranżerią oraz kompleks zamek-klasztor w Otyniu zostały spalone⁵⁷.

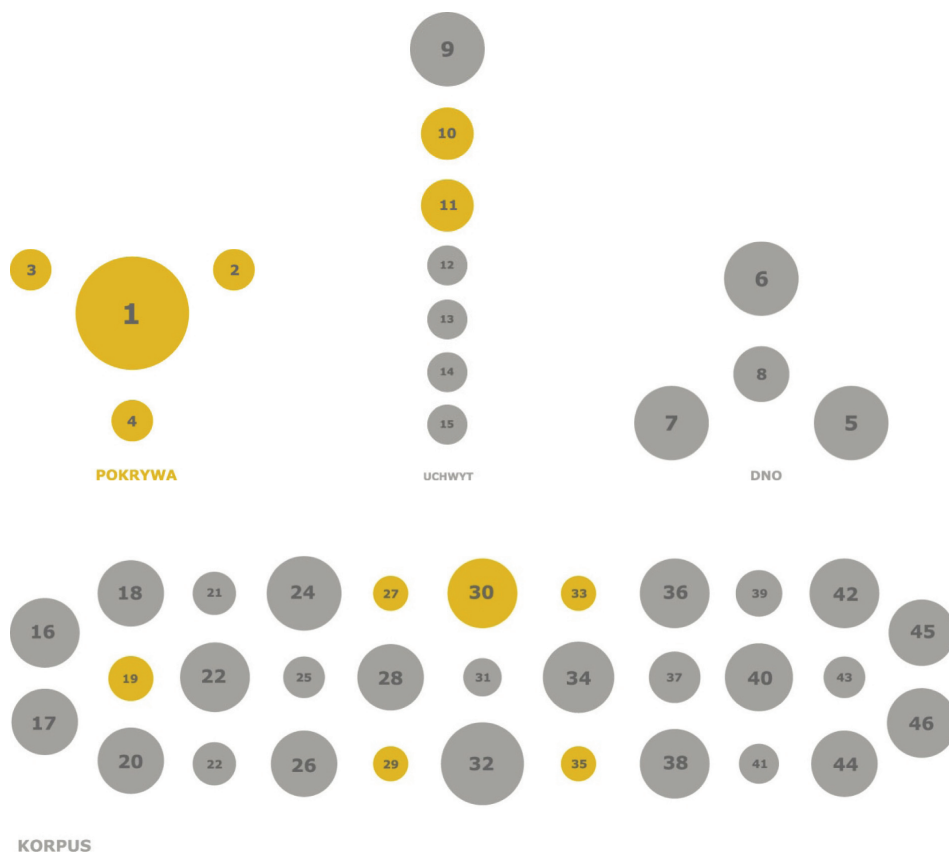
Księstwo Żagańskie wraz z tytułem książęcym oraz francuską posiadłość Talleyrandów w Valençay otrzymał pierworodny syn, Ludwik Napoleon książę de Talleyrand-Périgord (1811–1898), po którym Żagań dziedziczył syn, Boso I (1832–1910), wnuk, Hélié (1859–1937) i (już od 1910 r.) prawnuk, Howard (1909–1929). Lata 20. XX w. nie były dla rezydencji pomyślne — część pałacowych mebli została sprzedana, obrazy wywiezione do posiadłości Talleyrandów w Valençay bądź oddane w muzealne depozyty. Po śmierci bratanka i braku sukcesora w linii męskiej, tytuł księcia żagańskiego i księstwo przeszły na młodszego syna Bosona I, Bosona II (1867–1952), brata Héliego. W 1935 r. władze III Rzeszy skonfiskowały pałac i majątek. Obecnie w odrestaurowanej dawnej siedzibie Bironów, otoczonej rozległym parkiem krajobrazowym, mieści się Żagański Pałac Kultury⁵⁸.

⁵⁵ Haczekiewicz 1998, s. 34, 49; Adamek-Pujso 2007a, il. XVIII–XIX, s. 285–286; il. XX, s. 287.

⁵⁶ Adamek-Pujso 2007a, s. 64–65; T. Wojter na: <http://www.klenica.com.pl/artykuly/historia/38-klenica-praca-monograficzna> (dostęp 23 kwietnia 2010 r.).

⁵⁷ Adamek 2003, s. 28.

⁵⁸ Haczekiewicz 1998, s. 33–36.

Ryc. 37. Schemat rozmieszczenia monet i medali w kuflu księżnej Doroty Żagańskiej

3. WYKAZ MONET I MEDALI W KUFLU KSIĘŻNEJ DOROTY ŻAGAŃSKIEJ (RYC. 37)

Pokrywa:

1. Prusy, Fryderyk Wilhelm III (1797–1840), medal nagrodowy „Za ratunek z narażeniem życia”, niedatowany (1806), AV, Av.
2. Kurlandia, Piotr Biron (1769–1795), dukat 1780, AV, Av.
3. Księstwo Frydlańskie, Albrecht Wallenstein, dukat 1629, AV, Av.
4. Księstwo Żagańskie, Ferdynand August z Lobkowicz (1677–1715), dukat niedatowany (1698–1715), AV, Av.

Dno:

5. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Av.
6. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Rv.

7. Kurlandia, Piotr Biron, medal „Na inaugurację Gimnazjum w Mitawie”, 1775, AR, Av.
8. Śląsk, Ernest Jan Biron, wolny pan Sycowa, medal „Na inaugurację kaplicy protestanckiej na zamku w Sycowie”, 1736, AR, Av.

Uchwyt:

9. Śląsk, Ernest Jan Biron, wolny pan Sycowa, medal „Na inaugurację kaplicy protestanckiej na zamku w Sycowie”, 1736, AR, Av.
10. Księstwo Frydlandkie, Albrecht Wallenstein, dukat 1629, AV, Av.
11. Kurlandia, Piotr Biron, dukat 1780, AV, Av.
12. Kurlandia, Ernest Jan Biron (1737–1740, 1763–1769), szóstak 1764, AR, Av.
13. Kurlandia, Ernest Jan Biron, trojak 1765, AR, Av.
14. Kurlandia, Ernest Jan Biron, trojak 1764, AR, Rv.
15. Kurlandia, Ernest Jan Biron, grosz 1764, AR, Av.

Korpus:

16. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Rv.
17. Kurlandia, Piotr Biron, medal „Na inaugurację Gimnazjum w Mitawie”, 1775, AR, Rv.
18. Kurlandia, Piotr Biron (książę 1769–1795), medal „Na inaugurację Gimnazjum w Mitawie”, 1775, AR, Av.
19. Księstwo Frydlandkie, Albrecht Wallenstein, podwójny dukat szeroki 1627, AV, Av.
20. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Av.
21. Kurlandia, Ernest Jan Biron, żeton z okazji wizyty Katarzyny II w Mitawie, 1764, AR, Av.
22. Kurlandia, Piotr Biron, medal wybity w 10. rocznicę inauguracji Gimnazjum w Mitawie, 1785, AR, Rv.
23. Kurlandia, Ernest Jan Biron, żeton z okazji wizyty Katarzyny II w Mitawie, 1764, AR, Rv.
24. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Rv.
25. Śląsk, Ernest Jan Biron, wolny pan Sycowa, medal „Na inaugurację kaplicy protestanckiej na zamku w Sycowie”, 1736, AR, Av.
26. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Av.
27. Kurlandia, Piotr Biron, dukat 1780, AV, Av.
28. Kurlandia, Ernest Jan Biron, medal portretowy Piotra Birona, niedatowany (1766–1767), jednostronny, AR.
29. Kurlandia, Piotr Biron, dukat 1780, AV, Rv.
30. Polska, Stanisław August (1764–1795), medal nagrodowy „Pro fide, grege et lege”, ok. 1770, AV, Av.
31. Francja, Anna Dorota Biron, księżna kurlandzka (1761–1821), żeton pamiątkowy, AR, Av.
32. Francja, Medal kommemoratywny Maurycego de Talleyrand, 1838, AR, Av.
33. Kurlandia, Piotr Biron, dukat 1780, AV, Rv.

34. Kurlandia, Piotr Biron, medal wybity w 10. rocznicę inauguracji Gimnazjum w Mitawie, 1785, AR, Av.
35. Kurlandia, Piotr Biron, dukat 1780, AV, Av.
36. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Av.
37. Śląsk, Ernest Jan Biron, wolny pan Sycowa, medal „Na inaugurację kaplicy protestanckiej na zamku w Sycowie”, 1736, AR, Rv.
38. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Rv.
39. Kurlandia, Ernest Jan Biron, tyńf próbny 1764, jednostronny, AR.
40. Kurlandia, Piotr Biron (1769–1795), medal „Na inaugurację Gimnazjum w Mitawie”, 1775, AR, Av.
41. Kurlandia, Ernest Jan Biron, szóstak próbny 1763, jednostronny, AR.
42. Polska, Stanisław August, talar sześćzłotowy 1795, AR, Rv.
43. Kurlandia, Ernest Jan Biron, szóstak 1763, AR, Av.
44. Księstwo Frydlańckie, Albrecht Wallenstein (1624–1634), talar 1626, AR, Av.
45. Rosja, Anna (1730–1740), rubel 1732, AR, Av.
46. Kurlandia, Piotr Biron, talar 1780, AR, Av.

II. NUMIZMATYCZNA KOLEKCJA BIRONÓW

Początki kolekcji numizmatycznej Bironów są wczesne, ale mało chwalebne. Michael Schendo van der Bech (Beck, Vanderbech), pochodzący z Macedonii naukowiec i znany lekarz, czynny w Petersburgu (od 1723 r.) i Rydze (od 1727 r.), autor podręczników medycznych, był także kolekcjonerem monet, a jego gabinet numizmatyczny zdobył uznanie w ówczesnych kręgach intelektualnych. Ernest Jan Biron także zachwycił się zbiorem a ponieważ „jego podziw był jednoznaczny z chęcią posiadania”, złożył lekarzowi propozycję zakupu kolekcji, którą ten zdecydowanie odrzucił. Biron, wykorzystując wpływy u ówczesnej księżnej Kurlandii, Anny Iwanówny, spowodował zesłanie Schendo na Syberię i przejął skonfiskowaną kolekcję⁵⁹. O jej zawartości i dalszych losach nie ma danych. Piotr Biron, książę Kurlandii i Semigalii, był miłośnikiem i kolekcjonerem dzieł sztuki. Zbiory kurlandzkie, zapoczątkowane przez księcia Ernesta Jana, znacznie powiększone przez Piotra i jego małżonkę Annę Dorotę von Medem, wywiezione następnie z Kurlandii w 1795 r., należały do najznamienitszych w ówczesnej Europie. Według katalogu sporządzonego w 1846 r. przez profesora Kellera z Berlina (wydrukowanego w 1849 r.), w samym tylko żagańskim pałacu galeria malarstwa liczyła ok. 500 obiektów. Dzieła mistrzów zdobiące salony śląskich, czeskich i pruskich rezydencji Bironów, z biegiem czasu sprzedawane

⁵⁹ Heine 1848, s. 44–45; Recke, Napersky 1832, s. 50–51, Dahmen 2012, s. 16.

przez kolejnych spadkobierców, trafiały w ręce prywatne, jak też do galerii muzealnych. Monety ze spuścizny księcia Piotra rozprzedano na aukcjach w latach 1806 i 1823⁶⁰.

W dniach 14–15 lipca 1806 r., na aukcji w Berlinie wystawiono na sprzedaż kolekcję numizmatyczną księcia kurlandzkiego i żagańskiego. Katalog, pod tytułem *Verzeichniß der von Sr. Durchlauchten Herzoge Peter v. Curland hinterlassenen ungemein kostbaren Kabinette von goldenen u. silbernen Medaillen, Thalern, orientalischen, antiken und andern Münzen, so wie auch von Mineralien, worunter sich besonders eine in unsern Gegenden sehr selten vorkommende beträchtliche Anzahl Russischer und Schwedischer Schaumünzen in den schönsten Exemplaren [...], welche d. 21. July 1806 versteigert werden sollen*, wymienia 2363 monety antyczne, orientalne i nowożytne europejskie oraz medale pamiątkowe, a mianowicie⁶¹:

- 1) monety złote, w tym orientalne (9 poz.) i europejskie (rosyjskie poz. 1–13, polskie poz. 14–22, pruskie medale pamiątkowe — poz. 23–26, kurlandzkie poz. 27–33, monety różne — poz. 34–67);
- 2) monety srebrne, w tym antyczne (miejskie i królewskie poz. 1–23, rzymskie poz. 24–121), orientalne (poz. 122–191), papieskie (poz. 1–10), carsko-rosyjskie (poz. 1–162), Habsburgów (poz. 1–91), pruskie i brandenburskie medale pamiątkowe (poz. 1–62), monety kurlandzkie (poz. 1–203), szwedzkie medale pamiątkowe (poz. 1–191), monety królów polskich (poz. 1–128), talary (cesarskie poz. 1–5; królewskie poz. 6–11; elektorskie poz. 12–15, arcyksiążęce poz. 16–17, mistrzów zakonnych poz. 18, brunszwickie poz. 19–25, książęce — poz. 26–33, duchowieństwa poz. 34–36), włoskie (poz. 37–39), holenderskie (poz. 40–46), miejskie poz. 47–51), monety srebrne różne (poz. 1–351), monety włoskie „z płynnego srebra” [tak w tłumaczeniu] (papieskie poz. 1–29, neapolitańskie poz. 30–44, weneckie poz. 45–56, republiki Lukki poz. 57–62, różne poz. 63–79), małe monety inflanckie (poz. 1–333);
- 3) monety miedziane, w tym antyczne (poz. 1–203), orientalne (poz. 1–14), europejskie (poz. 1–214) oraz
- 4) monety cynowe (poz. 1–4).

Była to zatem kolekcja dość liczna i bardzo zróżnicowana. Pozostaje pytanie, czy całą kolekcję wystawiono na sprzedaż, a jeżeli tylko jej część, to w jakim stosunku do całości, czym kierowano się w wyborze, jakie wyniki przyniosła aukcja. Spadkobierca lub spadkobiercy Piotra Birona mogli chcieć spieniężyć

⁶⁰ Holst 1938, s. 572–573.

⁶¹ Dahmen 2012, s. 15 podaje liczbę egzemplarzy 2290; zawartość katalogu za: Adamek-Pujaszko 2007b, s. 98.

książącą kolekcję, mogli też pozbyć się jedynie dubletów i egzemplarzy przypadkowych, nie związanych z przyjętym profilem zbioru. Numizmatyczny zbiór kurlandzkiego księcia nie zniknął bowiem z kolekcjonerskiej areny. Otóż w 1818 r., kilkanaście lat po berlińskiej aukcji, monety antyczne i nowożytne ze zbioru Birona zostały zakupione za łączną sumę 9000 talarów — w tym monety antyczne, oszacowane na 2785 talarów — do Królewskiego Gabinetu Numizmatycznego w Berlinie. Nabytych zostało 2736 egzemplarzy monet antycznych — 226 monet greckich, 190 rzymskich republikańskich, 75 rzymskich cesarskich w złocie, 863 w srebrze i 1382 w brązie. Monety nowożytne nie zostały ilościowo ani tematycznie wyszczególnione, zatem zakup monet starożytnych stanowił szczególną wartość dla Królewskiego Gabinetu⁶². Monet było zatem więcej, niż wystawiono na aukcję w 1806 r. Na transakcji z 1818 r. nie zakończyły się losy kurlandzkiego zbioru numizmatycznego — dalsze egzemplarze z kolekcji, w liczbie 1653, pojawiły się w katalogu aukcji mającej miejsce w 1823 r. we Wrocławiu: *Verzeichniss einer von Sr. Durchl. dem Prinzen Biron v. Curland hinterlassenen bedeutenden Sammlung goldener und silberner zum Theil sehr seltener Münzen u. Medaillen, Breslau, 1823*⁶³.

Od śmierci Piotra Birona minęło prawie ćwierć wieku, nasuwa się więc następne pytanie — czy kolekcja księcia była tylko wyprzedawana czy także uzupełniana, a jeśli tak, to przez kogo? Prawdopodobnie nie była to bezpośrednia spadkobierczyni Piotra Birona, najstarsza córka Wilhelmina, gdyż za jej życia (zmarła w 1839 r.) kolekcję wyprzedawano w latach 1806, 1818 i 1823. O tym, że zbiór wciąż uzupełniano, świadczy przechowywany w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze, w zespole Archiwum Książąt Żagańskich „Inwentarz medali i monet z pałacu w Żaganiu, ok. 1860 r.” Jest to bardzo cenny, choć tylko fragmentarycznie zachowany, odręczny, niedatowany inwentarz zbioru numizmatów znajdujących się w pałacu w Żaganiu — *Medaillen und Münzen Sammlung. Inventar*⁶⁴. Zachowane strony opatrzone są numeracją recto-verso. Grupy obiektów oznaczono kolejnymi literami alfabetu. Zachował się fragment grupy F, „Mosiądz złożony” (s. 34 recto, nr 1–2), grupa G, „Brązy” (s. 37–38, 39 recto, nr 1–17), brak s. 40, 41, następnie grupa H, „Miedź” (s. 42, nr 1–6); brak kilku stron i ciąg dalszy od s. 49–58, obejmujący opisy trzech kufli zdobionych monetami i medalami, z numera-

⁶² Pinder 1851, s. XX–XXI; Friedländer, Sallet 1877, s. 21; Kluge 2004, s. 92; Dahmen 2012, s. 14–15.

⁶³ SBB, nr inw. Pi 2594; Holst 1938, s. 572–573 (tu błędnie, że aukcja odbyła się w Berlinie); Dahmen 2012, s. 15.

⁶⁴ Adamek-Pujso 2007b, s. 98; w akapicie mówiącym o inwentarzu autorka wymienia kilkunastu emitentów opisanych numizmatów z zaznaczeniem „między innymi”. Dziękuję Autorce za udostępnienie kopii elektronicznej całej zachowanej części inwentarza, pozwalającej na szczegółową analizę dokumentu.

cją rzymską I–III; razem stron zapisanych 26. Brakuje stron z numizmatami grup A–E, nie wiadomo też, czy po stronie 58 był ciąg dalszy. Opis poszczególnych monet i medali polegał na dość pobieżnym i nieuważnym przepisaniu czcionką łaćcińską tytulatury lub tylko jej początku, bądź motta bez imienia emitenta, niekiedy podaniu daty i w kilku przypadkach sygnatur medaliera widniejących na obiekcie. Wydaje się, że w wielu przypadkach dane do spisu przenoszono tylko z jednej strony numizmatu. Nie zawsze zaznaczono typ, nie mówiąc już o określeniu nominału. Odnosi się wrażenie, że spisu nie dokonywał znawca. Rozszyfrowanie takiego opisu dodatkowo utrudnia pismo kursywne tekstu (szwabacha), małymi literami alfabetu, w wielu miejscach niemożliwe do odczytania. Mimo to można się zorientować przynajmniej w części kolekcji, wyznaczyć jej ramy chronologiczne i ustalić datę *post quem* powstania zachowanej partii inwentarza.

F. *Messing vergoldet* („mosiądz złoty”)

F. 1. *Russische Denkmünze Cath. II. D.G.R.I.*

Rosja, Katarzyna II (1762–1796), medal z łaćcińską legendą.

F. 2. *Erinnerung Medaille auf die Schlacht bei Navarin 20 October 1827.*

Przypuszczalnie: Francja, Ludwik Filip I, medal ku czci Henryka de Rigny, po 1835. Medalier J. F. Domard, men. Paryż.

Av. portret hrabiego otoczony legendą C^{TE}. H^I.DE RIGNY V^{CE}. AMIRAL DÉ^{PTE}. MIN^{TRE}. DE LA MARINE NÉ A TOUL. EN 1783 MORT EN 1835.

Rv. Wiktoria na antycznym galeonie i napis w tle BATAILLE DE NAVARIN / XX OCTOBRE MDCCCXXVII. Sygnatura medaliera po obu stronach: DOMARD F. i DOMARD.

Forrer 1904/I, s. 601; Baldwin's 81, nr 3490.

Bitwa pod Navarino stoczona została 20 października 1827 r., w czasie wojny o niepodległość Grecji, pomiędzy flotą turecko-egipską a francusko-brytyjsko-rosyjską. Inwentarz może wymieniać medal z ok. 1835 r. autorstwa Josepha François Domarda (1792–1858), upamiętniający pośmiertnie francuskiego wiceadmirała, hrabiego Henryka de Rigny (1783–1835) oraz najważniejszy epizod jego życia — zwycięską bitwę pod jego dowództwem.

G. *Bronçe* („brąz”), nr 1–17

G.1. *Medaille mit dem Bildnisse der [...] und der Unterschrift: Petro de in Livonia Curlandia et Semig. duci graferten von Schwendimann. In vergoldeten Fassung mit Ring.*

Państwo Kościelne, medal nagrodowy dla księcia Piotra Birona ufundowany przez senat miasta Bolonii, 1786. Medalier K. J. Schwendimann, men. Rzym.

Av. Portret księcia w rzymskiej szacie spiętej broszą na ramieniu, z opaską na włosach, w prawo.

Legenda: PETRO.D.G.IN.LIVONIA.CVRLANDIAE ET SEMIG.DVCI. Sygnatura medaliera IOS.SCHWENDIMANN F.

Rv. W wieńcu laurowym napis: ANNVIS/ PRAEMIIS/ AD/ INCREMENTVM/ BONARVM ARTIVM/ CONSTITVTIS.-SENAT.ISTIT.BONON/ PRAEFF./ MDCC-LXXXVI

Recke 1846, nr 22; Czapski 1872, nr 3412 z datą 1786; Iversen 1899, s. 18, poz. 6, il. tabl.III/3; WCN 36, nr 1028, nieco odmienny napis, bez daty; Forrer 1912, s. 436.

Jest to medal nagrodowy Piotra Birona z 1786 r. z antykizującym portretem księcia i napisowym rewersem. Medal ten, bity w srebrze, był wspomniany wcześniej, przy omawianiu medali księcia Piotra Birona poświęconych założonemu przez niego w 1775 r. gimnazjum w Mitawie — medale z roku 1775 i 1785 były umieszczone w dekoracji kufła księżnej Doroty. Medalu z 1786 r. tam nie ma, ale, jak wynika z omawianego tu inwentarza, był jednak w numizmatycznym zbiorze żagańskich Bironów, bity w brązie, oprawny w pozłacaną obejmę z uszkiem. Autorem medalu był szwajcarski medalier Kasper Joseph Schwendimann, czynny w Rzymie w latach 1772–1786. Medal ten, notowany u Czapskiego, niesie na awersie wizerunek księcia w antycznej szacie zbieżny w ogólnym schemacie i detalach stempla z portretem na medalu z 1785 r., sygnowanym przez Leberechta; wątpliwości co do miejsca jego powstania były wspomniane wcześniej. Awersy obydwu medali różnią się jedynie wielkością wizerunku i liter legendy oraz lingwistycznymi odmianami tytułatury. Na medalu z 1786 r. Schwendimann odwzorowuje więc wizerunek księcia autorstwa Leberechta, albo, co jest bardziej prawdopodobne, obydwaj medalierzy otrzymali do skopiowania już istniejącą podobiznę Piotra Birona, na przykład miedzioryt z jego antykizującym popiersiem, jaki znajduje się w zbiorach muzeum Burg Posterstein⁶⁵. Notowany u Czapskiego, medal ten powiązany został przez niego z gimnazjum w Mitawie, jako wybity na pamiątkę „Utworzenia przez księcia w Bolonii zapisu fundacyjnego dla uczniów z gimnazjum w Mitawie, pragnących poświęcić się sztukom pięknym”, co jednak nie wynika z inskrypcji. Iversen i Recke interpretują wybite medalu jako „nagrodę Senatu miasta Bolonii w podziękowaniu księciu Piotrowi Bironowi za założenie fundacji w postaci rocznej nagrody w wysokości 1000 dukatów dla studentów Instytutu Naukowego w Bolonii kształcących się w zawodzie sztuk pięknych”.

G.2. *Polen Medaille [...] Ratibor für Amalie Vict. Constance Carol. Euphemia Marie Prinzess von Ratibor geb. den 3 October 1846. graferten von Schilling*

⁶⁵ Hofmann 2011b, il. na s. 82.

Śląsk, medal patronacki na chrzest księżniczki Amalii Wiktorii, córki Wiktora Maurycego księcia Raciborskiego i Amalii von Fürstenberg, ufundowany przez magistrat miasta Raciborza, 1846. Medalierzy: Daniel Loos (firma), Emil Schilling (czynny w Berlinie ok. 1844–1865), Blanke (medalier niemiecki z Magdeburga, współpracujący z firmą medalierską Daniela Loosa). Men. Berlin.

Av. Herb książąt raciborskich na płaszczu pod mitrą książęcą. Napis otokowo górą: *AMALIE VICT.CONSTANZE CAROLEUPHEMIA MARIE PRINCESS V.RATIBOR* otokowo u dołu: GEB. D.3. OCTOBR.1846. Pod linią płaszczu BLANKE FEC.

Rv. Herb miasta Raciborza. Napis otokowo górą: *DIE STADT RATIBOR* dołem IHRER PATHE na krawędzi tarczy herbowej LOOS DIR. — E.SCHILLING F.

Friedensburg, Seger 1901, 3969 (bez ilustracji); Forrer 1904/I, s. 196; Forrer 1912, s. 384; Kalinowski 2011, nr 700 i 701.

G.3. *Jean de dieu Soult Marechal duc de Dalmatie 1832 [...] graf. von Caunais. Medaille.*

Francja, Ludwik Filip I (1830–1848), medal ku czci Nicolasa Jeana de Dieu Soult (1769–1851), księcia Dalmacji (1807–1826) z okazji objęcia stanowiska premiera rządu Francji, 1832. Medalier François Augustin Caunois (1787–1859), men. Paryż.

Av. Głowa księcia w lewo. Napis otokowo: JEAN DE DIEU SOULT MARÉCHAL — DUC DE DALMATIE pod wizerunkiem sygnatura CAUNOIS F.

Rv. W centrum wieniec dębowy otaczający napis w 7 wierszach: PRÉSIDENT/ DU CONSEIL/ DES MINISTRES/ LE 11 8BRE 1832/ NE A ST.AMANS/ LE 29 MARS/ 1769. Pod wieńcem panoplia, górą otokowo sześć małych wieńców laurowych zawierających nazwy związane z sukcesami militarnymi marszałka: OCANA.; AUSTERLITZ; PASSAGE DE LA LINTH.; SIEGE DE GÈNES.; OPORTO.; TOULOUSE

Coll. Essling, nr 2964, wymienione trzy medale w brązie poświęcone marszałkowi Sault, autorstwa Caunoisa, Caque'a i Godela, bez opisu, bez daty, bez ilustracji; Forrer 1904/I, s. 361–362; opis według egzemplarza z Internetu (<http://www.ebay.com/>).

G.4. *E.V.E.B. comte de Castellane general en chef de l'arme de Lion. graf. von Schmidt. Medaille.*

Francja, II Republika (1848–1852), medal miasta Lyon ku czci generała Bonifacego księcia de Castellane, niedatowany (1851). Medalier J. L. M. Schmitt, men. Lyon.

Av. Popiersie księcia w lewo, z odkrytą głową, w mundurze generalskim, z przypiętymi na piersi orderami. Napis wokół: E.V.E.B.COMTE DE CASTELLANE GENERAL EN CHEF DE L'ARME DE LYON, pod popiersiem SCHMITT F.

Rv. Tarcza z herbem rodu Castellane (wieża z krenelażem i trzema wieżyczkami), podtrzymywana przez dwa lwy i zwieńczona koroną, na płaszczu pod mitrą książęcą, całość w wieńcu laurowo-dębowym. Na szarfie napis HONOS LE ARMIS

Coll. Essling, nr 2701, notuje dwa typy medali w brązie poświęconych gubernatorowi Lyonu: jeden autorstwa Guillaume Bonneta, drugi Louisa Schmitta, bez opisu, bez datowania, bez ilustracji. Medal Bonneta opatrzony jest datą 1851;

Forrer 1912, s. 392–393, wymienia w pracach Schmitta medal *E.V. de Castellane, general* pod datą 1851 — zapewne obydwie powstały w tym samym czasie celem uczczenia grudniowej defensywy lyońskiej. Opis wg egzemplarza z Internetu (<http://www.ma-shops.com/> Münzen Müller).

Esprit Victor Elisabeth Boniface Marquis de Castellane (1788–1862), marszałek Francji, gubernator Lyonu, zasłynął skuteczną obroną miasta przed dewastacją podczas zamieszek spowodowanych zamachem stanu 1851 r., obalającego II Republikę (1848–1852). Grawer wymieniony w Inwentarzu to Jean Louis Michel Schmitt (1807–1890), medalier szwajcarski, uczeń a następnie wykładowca i profesor Akademii Sztuk Pięknych w Lyonie. Bonifacy de Castellane związany był z rodziną Talleyrandów żagańskich poprzez małżeństwo syna Henryka z córką księżnej Doroty, Pauliną de Talleyrand-Perigord.

G.5. *Louis Philipp I Roi des frances* [sic] 1832. *Medaille*.

Francja, Ludwik Filip I (1830–1848), medal 1832.

G.6. *Friedrich II König von Preussen Herzog von Schlesien. Medaille zur Erinnerung das Denkmal Friedrich der Grossen in Breslau am 27 Juni 1847. Zwei Medaillen in Silber 81 a u. b.*

Prusy, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), medal z okazji poświęcenia pomnika Fryderyka II Wielkiego we Wrocławiu 27 czerwca 1847 r. Medalier Carl Heinrich Lorenz (1810–1870), czynny w Berlinie od ok. 1840 do 1848, men. Berlin.

Av. Pomnik (bez cokołu) Fryderyka Wielkiego na koniu, w lewo. Napis: FRIERDICH II KOENIG V. PREUSSEN HERZOG V.SCHLESIEN. Na krawędzi LORENZ F. W odcinku 1742

Rv. * WEIHE DES DENKMALS BRESLAU DEN 27 JUNI 1847. W wieńcu z liści dębowych AUS DANKBARKEIT/ DIE SCHLESIER/1842

Saurma-Jeltsch 1883, 407; Bahrfeldt 1906, 4936; Friedensburg, Seger 1901, 4642; Forrer 1907, s. 471–472.

G.7. *Jubel Medaille* [...] *des Domes zu Cöln* [...] *den 14 August 1248* [...] *den 14 August 1848*.

Prusy, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), medal na 600-lecie położenia kamienia węgielnego (1248) pod budowę katedry św. Piotra i Najświętszej Marii Panny w Kolonii, 1848. Medalier Jacques Wiener (1815–1899), men. Bruksela⁶⁶.

⁶⁶ Jacques Wiener specjalizował się w przedstawianiu architektury, głównie najwspanialszych europejskich budowli kościelnych. Katedra w Kolonii była utrwalona na kolejnych wersjach medalu z 1848 r. w latach: 1851, 1855, 1856, 1861, powstałych częściowo we współpracy z bratem Charlesem Wienerem (1832–1888), obrazujących wygląd katedry zgodnie ze stanem faktycznym trwających prac budowlanych; gotycki projekt został ukończony w 1880 r. Forrer 1916, s. 479–490.

Av. Widok makiety projektowanej budowli. DER DOM ZU KÖLN IN SEINER ZUKÜNFTIGEN VOLLENDUNG/ UNSERE HOFFNUNG. W odcinku: GESTOCHEN VON J. WIENER./ NACH DEM VOM DOMBAUMEISTER E.F. ZWIRNER/ ERGÄNZTEN BAUPLANE./ VERLAG VON F.C. EISEN IN KÖLN.

Rv. Widok katedry w kolejnym stadium budowy. JUBELFEIER AN 14 AUG. 1848 DER ERSTEN GRUNDSTEINLEGUNG DES DOMES ZU KÖLN AM 14 AUG. 1248/ UNSERE FREUDE W odcinku: EINWEIHUNG DES HOHEN CHORS AM 27 SEPT: 1322./ OFT UNTERBROCHENER FORTBAU BIS ETWA 1500./ GÄNZLICHER STILLSTAND BIS ZUR ZWEITEN/ GRUNDSTEINLEGUNG AM 4 SEPT: 1842/ DURCH FRIEDRICH WILHELM IV/ KÖNIG VON PREUSSEN.

Münzen und Medaillen Deutschland GmbH 39, nr 1035; Heidrun Höhn 78, nr 2367.

G.8. *Marie Therese Beatrix, Comtesse de Chambord. Medaille.*

Czechy, medal pamiątkowy, zaślubinowy Marii Teresy, arcyksiężniczki austriackiej, niedatowany (ok. 1846). Praga.

Av. Portret w diademie na włosach upiętych w kok, w lewo. Legenda otokowo: MARIE THERESE BEATRIX — COMTESSE DE CHAMBORD

Rv. Wieniec z lilii i róż przewiązany u dołu kokardą.

NumisBids: iNumis Mail Bid Sale 22: nr 1417 i 1418.

Arcyksiężniczka Austrii, Maria Teresa Habsburg-Este (1817–1886), w 1846 r. poślubiła Henryka, hrabiego Chambord (pretendenta Henryka V).

G.9. *Henri de France. [...] Gayrard. Medaille.*

Czechy, medal pamiątkowy, dedykacyjny Henryka hrabiego Chambord (pretendenta Henryka V), 1842. Medalier Raymond Gayrard (1777–1858), men. Praga.⁶⁷

Av. Portret z krótką brodą i bakami, proste włosy sięgające do połowy ucha, w prawo. Legenda otokowo: HENRI — DE FRANCE, u dołu sygnatura medaliera GAYRARD F. PRAGUE 1842

Rv. Wieniec z lilii przewiązany u dołu kokardą.

NumisBids: iNumis Mail Bid Sale 22: nr 1421 (egzemplarz z wygrawerowaną dedykacją).

Henryk, hrabia Chambord (1820–1883), pretendent do tronu Francji jako król z prawa Henryk V; wnuk Karola X (1824–1830), nie objął tronu mimo abdykacji na jego rzecz Karola X i Ludwika XIX po rewolucji lipcowej w 1830 r.

Obydwa powyższe medale należałoby rozpatrywać razem jako tandem medali dedykacyjnych pary księżęcej, powstałych jednakże w odstępnie czterech lat. W roku 1842 został wybity w Pradze, sygnowany przez Gayrarda, datowany, bity w srebrze i brązie medal z wizerunkiem Henryka hrabiego Chambord i miejscem

⁶⁷ Forrer 1904/II, s. 224–230.

na dedykację na rewersie. Kilka lat później, prawdopodobnie ok. 1846 r., powstał także w Pradze, również wybity w srebrze i brązie, niesygnowany, niedatowany medal z wizerunkiem arcyksiężniczki Marii Teresy Beatrix jako hrabiny Chambord. Na rewersie medalu widnieją dwie odmiany kwiatowego wieńca otaczającego miejsce na wyrycie inskrypcji dedykacyjnej: niemal identyczny jak na medalu Henryka autorstwa Gayrarda z 1842 r. wieniec z pąków i kwiatów lilii oraz odmiana, także niesygnowana, w postaci wieńca z kwiatów lilii i róż. Z okazji zaślubin tej pary w 1846 r. został wybity następny niesygnowany żeton pamiątkowy z przedstawieniem małżonków w nałożonych prawych profilach, tytułaturą obojga i datą *16.NOV.1846* na awersie oraz ukoronowanymi tarczami herbowymi z liliami Burbonów i orłem Habsburgów na rewersie⁶⁸. Kolejną pamiątką zaślubin był żeton miedziany, średnicy 20 mm, niesygnowany, niedatowany, z portretami nowożeńców skopiowanymi z opisanych poniżej medali dedykacyjnych⁶⁹.

G.10. *Dieu nous l'a donne [...] Gayrard. Medaille.*

Francja, Ludwik XVIII (1814–1824), medal z okazji narodzin Henryka, hrabiego Chambord, 1820. Medalier R. Gayrard (1777–1858), men. Paryż.

Av. Na empirowym łożu księżna de Berry siedząca w lewo, trzymająca w wyciągniętych ramionach nowonarodzone dziecko; u wezłowania łoża popiersie księcia de Berry. Górą otokowo napis przedzielony promieniami słonecznymi DIEU NOUS — L'A DONNE. W odcinku: NOS COEURS ET NOS BRAS / SONT A LUI

Rv. Archanioł Michał z mieczem i tarczą depreczający Demona, pół-człowieka, pół-węża, trzymającego sztylet i pochodnię. Górą otokowo 29 SEPT. — 1820. Z prawej strony sygnatura medaliera GAYRARD F.

Ulrich Felzmann, 147, nr 1834.

Henryk, hrabia Chambord (1820–1883), pretendent Henryk V, był pogrobowcem. Jego ojciec, Karol, książę de Berry (1778–1820), najmłodszy syn króla Francji Karola X, został zamordowany w lutym 1820 r. Narodziny Henryka, syna Karola i księżniczki sycylijskiej Marii Karoliny de Bourbon (1798–1870), we wrześniu 1820 r., zostały uwiecznione na wielu medalach, m.in. także autorstwa Raymonda Gayrarda.

G.11. *Erinnerung Medaille England, Frankreich, Türkei 1854 Napoleon III, Victoria.*

Francja, Napoleon III (1852–1870), medal upamiętniający potrójny alians Francji, Anglii i Turcji przeciwko Rosji podczas wojny krymskiej (1853–1856), 1854. Medalier Armand Auguste Caque (1793–1881), wydawca Obert, men. Paryż.

Av. Trzy postacie en face trzymające się za ręce — królowa Anglii, Wiktoria (1837–1901), cesarz Francuzów, Napoleon III (1852–1870), władca Imperium Osmańskiego,

⁶⁸ Por. www.comtedechambord.fr/boite/naissance/jeton-de-mariage/.

⁶⁹ Por. <http://www.cgb.fr>.

sultan Abdülmecid I (1839–1861). Napis otokowo PROTESTANISME. CATHOLICISME. ISLAMISME., w polu nad postaciami DIEU LES PROTÈGE, w odcinku CIVILISATION, przy krawędzi CAQUE.GRAVEUR DE L'EMPEREUR. F.

Rv. Napis: EN 1854/ SOUS LE RÈGNE DE/ NAPOLÉON III/ ET CELUI DE LA REINE/ VICTORIA/ LA FRANCE/ ET LA/ G^{DE} BRETAGNE/ S'UNIRENT POUR ASSURER/ LA PAIX DE MONDE, przy krawędzi OBERT ÉDITEUR

Heidrun Höhn 78, nr 1338; Stephen Album Rare Coins 17, nr 1936.

G.12. *Henrico Magno civium pietas restituit 1817. Medaille mit vergoldeter Fassung und Ring.*

Francja, Ludwik XVIII (1814–1824), medal na odsłonięcie repliki pomnika Henryka IV (1589–1610) na Pont Neuf w Paryżu w 1817 r., w miejsce pomnika z 1618 r., zniszczonego podczas Rewolucji Francuskiej, 1817. Medalier Bertrand Andrieu (1761–1822), Paryż.

Av. Biust króla w prawo z długimi włosami związanymi w harcap. Legenda otokowo górą *LVDOVICVS. XVIII.LAPIDEM.AVSPICALEM.POSVIT*, u dołu D.XXVIII. M.OCT.ANN.MDCCCXVII.REGNI.XXIII. („Ludwik XVIII kamień węgielny położył 28 października 1817 roku, królowania 23”). Na linii biustu ANDRIEU F.

Rv. Konny posąg Henryka IV w lewo. Napis otokowo: HENRICO — MAGNO, w odcinku CIVIVM PIETAS RESTITVIT/ MDCCCXVII/, przy krawędzi ANDRIEU FECIT.

Słg Julius, nr 3602 bity w platynie, nr 3603 w brązie, il. Taf. 51; Bramsen 1913, nr 1793; Baldwin's, 67, Michael Hall Collection, nr 2195 (brąz); Forrer 1904/I, s. 51–56.

G.13. *Charles X roi de France. Medaille.*

Francja, Karol X (1824–1830), medal.

G.14. *Carolus princeps a Schwarzenberg. [...] Pichler. Medaille.*

Austria, Franciszek I (1804–1835), medal upamiętniający Karola Filipa księcia Schwarzenberga i jego udział w pacyfikacji Paryża w 1814 r., niedatowany (1814?, pośmiertnie 1820?). Medalier Luigi Pichler (1773–1853)⁷⁰, Wiedeń.

Av. Portret księcia w prawo, CAROLUS PRINCEPS A SCHWARZENBERG, u dołu L.PICHLER F. Rv. Nagi Mars z tarczą i gałązką oliwną stojący en face. Górą napis MARTI PACIFERO, w odcinku SUPERSTITES

Bramsen 1907, nr 1507; Słg Julius 1932, nr 3130; Coll. Essling, nr 2957 — bez ilustracji; WAG 67, nr 3419.

Karol Filip Schwarzenberg (1771–1820), książę, austriacki feldmarszałek, dyplomata, naczelny dowódca oblężenia i zdobycia Paryża w 1814 r. przez VI koalicję antyfrancuską.

⁷⁰ Włoski medalier i rytownik gemm, tworzył także w Wiedniu na zaproszenie kancлера Metternicha z rekomendacji cesarza Franciszka I, był profesorem rytownictwa i honorowym członkiem Wiedeńskiej Akademii Sztuk Pięknych; Forrer 1909, s. 522–530.

G.15. *Eugenie Imperatrice. Napoleon III Empereur. Mit ihner Bildniß. Avers: Palais de l'Industrie. Medaille*

Francja, Napoleon III (1852–1870) i cesarzowa Eugenia, medal z okazji otwarcia pawilonu wystawowego Palais de l'Industrie na Wystawę Światową w Paryżu 1855 r., nie-datowany (ok. 1855). Medalier Armand Auguste Caque (1793–1881) — awers, Jacques Wiener (1815–1899) — rewers, Paryż.

Av. Portret podwójny pary cesarskiej w lewo. EUGENIE IMPERATRICE. NAPOLEON III EMPEREUR. U dołu CAQUE.F.

Rv. znany jest w trzech wersjach odpowiadających opisowi inwentarza:

a. Widok galerii pawilonu wystawowego. Na linii odcinka po prawej JACQUES WIENER FEC., po lewej MANGUIN DEL. W odcinku: PALAIS DE L'INDUSTRIE./ VUE DES GALERIES. / GERVAIS ET CIE EDIT:

b. Widok fasady jednego z pawilonów, górą otokowo PALAIS DE L'INDUSTRIE, na linii odcinka J.WIENER F., w odcinku PAVILLON DU NORD

c. Widok kompleksu budowli, górą otokowo PALAIS DE L'INDUSTRIE, na linii odcinka po prawej J.WIENER, w odcinku inskrypcja dziękczynna w ośmiu wierszach: COMMENCE FEVRIER 1853. ACHEVE AVRIL 1855./ NAPOLEON III EMPEREUR/ A.FOULD.MAGNE. MINISTRES/ VTE DE ROUVILLE DIRECTEUR/ ARDOIN, RICARDO, BOUISSIN ADMES/ VIEL ARCHIT: BARRAULTING:/ YORK GOLD-SMITH CONSTR:/ GERVAIS ET CIE EDIT:

a, b.: <http://www.ebay.ca/>; <http://www.ebay.co.uk/>; c. Ulrich Felzmann 147, nr 1856; Forrer 1904/I, s. 342–344.

G.16. *Medaille mit Umschrift „Erinnerung an die Ausstellung deutscher [...] zu Berlin 1844” [...]”[...] deutschem [...] deutscher Kraft.*

Przypuszczalnie: Prusy, Fryderyk Wilhelm IV (1840–1861), medal na wystawę niemieckich wyrobów przemysłowych w Berlinie, 1844. Medalierzy: Daniel Loos (firma), Carl Heinrich Lorenz (1810–1870) czynny w Berlinie od ok. 1840 do 1848 r., Emil Schilling, czynny w Berlinie 1844–1865. Mennica medalierska Daniela Loosa, Berlin.

Av. Germania z wieńcem i mieczem siedząca w lewo na skale z gotycką inskrypcją *seid einig*, w odcinku GERMANIA, przy krawędzi po stronie lewej LOOS D., po prawej LORENZ F. W otoku napis: * ERINNERUNG AN DIE AUSSTELLUNG DEUTSCHER GEWERBSERZEUGNISSE ZU BERLIN 1844

Rv. Wieniec z kwiatów i owoców z nałożonymi pięcioma tarczami z przedstawieniami maszyn produkcyjnych; pośrodku lokomotywa jadąca w prawo na wiadukcie. Na rancie SCHILLING F. Napis otokowo: VORWAERTS MIT DEUTSCHEM FLEISSE UND DEUTSCHER KRAFT („Naprzód z niemiecką pilnością i niemieckim rzemiosłem”)

Bahrfeldt 1904, s. 411, nr 4234 (srebro), nr 4235 (brąz), bez ilustracji; Forrer 1912, s. 384; Forrer 1907, s. 471–472.

G.17. *Ludovicus magnus rex christianissimus [...] : Patri exercituum et ductori semper felici. Unter dem Denkmal: Franc.vice com.Daubusson posuit in area publ. Lutetiae ann. 1686.*

Francja, Ludwik XIV (1643–1715), medal na odsłonięcie pomnika Ludwika XIV w Paryżu, 1686. Medalier Joseph Roëttiers (1635–1703), men. Paryż.

Av. Biust Ludwika XIV w prawo, na wzór antyczny, w wieńcu na peruce z obfitymi lokami, w udrapowanej szacie spiętej broszą na prawym ramieniu. Legenda: LVDOVICVS MAGNVS REX CHRISTIANISSIMVS

Rv. Pomnik Ludwika XIV w pełnej postaci na wysokim piedestale, wieńczony laurem przez boginię Sławy. Na dolnym cokole rzeźby przedstawiające niewolników symbolizujących cztery pokonane kraje — Hiszpanię, Cesarstwo, Brandenburgię i Holandię. Napis otokowo: PATRI EXERCITVM ET — DVCTORI SEMPER FELICI („Ojczyźnie, wojsku i wodzowi zawsze szczęsnemu”) w odcinku FRANC.VICE COM. DAUBUSSON POSSUIT/ IN AREA PUBL. LUTETIAE/ ANN.1686. („Franciszek wicehrabia d’Aubusson wystawił na placu publicznym w Paryżu w 1686 r.”).

Baldwin’s 67, Michael Hall Collection, nr 2107 (brąz); Forrer 1912, s. 174–178.

Nieistniejący dziś pomnik Ludwika XIV na Place des Victoires w Paryżu, autorstwa Martina Desjardins, upamiętniał pokój w Nijmegen (1678–1679). Zniszczony podczas rewolucji monument został odtworzony w 1822 r. przez François’a Josepha Bosio.

H. Kupfer („miedź”), nr 1–6

H.1. *Herrmann Erzbischof in Freiburg [.....] Psalm 26 W.1. Hebraier 13 W.6. grav. von Drentwett.*

Bawaria, rzymskokatolickie arcybiskupstwo freiburskie, Herman von Vicari (1843–1868), medal niedatowany (1850)⁷¹. Medalier Martin Sebald (?–ok. 1888), firma medalierska Drentwett w Augsburgu (1842–1914)⁷².

Av. Popiersie biskupa *en trois quatre* w lewo, z odkrytą głową, w pelerynie z gronostajów, z krzyżem na piersi. Napis otokowo górą HERMANN ERZBISHOF IN FREIBURG. Pod popiersiem SEBALD. F.

Rv. W czterołukowym obramieniu insygnia biskupie na ołtarzu, pod krzyżem w promieniach: tiara biskupia, otwarta księga, pastorał, gałązka palmowa, lilia, kielich z Hostią; u dołu główka anioła między skrzydłami. Napis w otoku: DER HERR IST MEIN LICHT UND MEIN HEIL WEN SOLL ICH FÜRCHTEN: (*Pan jest światłością moją i zbawie-*

⁷¹ Data według Forrera (Forrer 1912, s. 453).

⁷² Prywatna firma medalierska rodziny Drentwett w Augsburgu, założona w 1842 r. przez Gotfrieda Drentwetta (1817–1871), kontynuowana przez jego syna Carla (1848–1878) i pozostająca w rodzinie do roku 1914. Zatrudniała do współpracy wielu wybitnych medalierów, stąd na medalach występuje sygnatura grawera obok sygnatury zakładu *Drentwett*. Połączenie nazwy firmy i sygnatury Martina Sebald spowodowało często mylną interpretację autorstwa odczytywaną jako *Sebald Drentwett*. Tak myli się Forrer (1904/I, s. 614–616), prostując następnie błąd przy omawianiu twórczości Martina Sebald (Forrer 1912, s. 453).

niem mojem, kogóż się bać będę), nad dwukropkiem pierścień / PSALM.26.1.HEBR.13.6. Przy krawędzi DRENTWETT F. Forrer 1904/I, s. 614–616; opis według egzemplarza <http://www.ma-shops.com/Medaillenhandlung> Annette Hoßfeld.

H.2. *Frankenstein [...] Medaille 24 April 1858 Geprägt [...]*.

Śląsk, medal na odbudowę ratusza w Ząbkowicach Śląskich (Frankenstein), po wielkim pożarze 24 kwietnia 1858 r., 1861. Firma medalierska Daniela Loosa, Berlin.

Av. Ratusz sprzed pożaru, napis otokowo: DAS RATHAUS ZU FRANKENSTEIN, w tle GOTT HALB, w odcinku ERBAUT I. JAHRE / 1661 („Ratusz w Franksztynie; Bóg pomógł; zbudowany w roku 1661”).

Rv. Ratusz po pożarze, napis otokowo: FRANKENSTEIN U. ZADEL DURCH FEUER ZERSTÖRT/ D. 24 APRIL 1858, w tle GOTT HILF, w odcinku GEPR. A. D. KUPFER/ D. BEDACHUNG („Franksztyn i Sadlno przez ogień zniszczone 24 kwietnia 1858; Boże pomóż; wybite z miedzi z dachu”), niżej sygnatura G. LOOS

Saurma-Jeltsch 1883, 446; Friedensburg, Seger 1901, 4693; Forrer 1907, s. 466–470.

H.3. *Carl XIV König von Schweden und Norwegen. Ein Skilling 1838.*

Szwecja, Karol XIV Jan (1818–1844), 1 skilling banco 1838, men. Sztokholm.

H.4. *Republique francaise 5 centimes L'an IV.*

Francja, I Republika (1792–1804), 5 centimów r. IV (1795/1796).

H.5. *Erinnerung Medaille zu die Ausstellung der Statue Napoleon I durch Louis Philipp 28 Juli 1833. Duplicat in Gold nr 14.*

Przypuszczalnie: Francja, Ludwik Filip I (1830–1848), medal na przywrócenie statui Napoleona I na pomniku Wielkiej Armii na placu Vendôme w Paryżu, 28 lipca 1833 r. Medalier Joseph-François Domard (1792–1858), zgodnie z rzeźbą Napoleona I dłuta Charlesa Marie Emile Seurre (1798–1858), men. Paryż.

Av. Pomnik Napoleona na Placu Vendôme, po bokach miecz i berło, u dołu na krawędzi, sygnatury: SEURRE.IN — DOMARD. F.

Rv. Napis LA/ STATUE/ DE NAPOLEON/ RETABLIE/ SUR LA COLONNE/ DE LA GRANDE ARMEE/ PAR LOUIS PHILIPPE I/ 28 JUILLET 1833 („Statua Napoleona przywrócona na kolumnie Wielkiej Armii przez Ludwika Filipa I, 28 lipca 1833”).

WCN (aukcja online), nr 104738 (brąz); B r a m s e n 1913, nr 1911.

W przypadku tego medalu umieszczony w inwentarzu opis identyfikuje temat przedstawienia, ale nie daje pewności we wskazaniu konkretnego dzieła, bowiem ta właśnie uroczystość została upamiętniona na około dwudziestu medalach z przedstawieniem statuetki Napoleona, niekiedy także portretu króla Ludwika Filipa I, i z opisem zdarzenia. Notowane są, w wielu wariantach, medale sygn-

wane przez znanych medalierów francuskich, takich jak Montagny, Domard, Brenner, Caque, Duclos, Rogat⁷³. Zapis inwentarzowy wydaje się wskazywać na jedną z wersji medal Domarda, opisaną powyżej.

H.6. [.....] 15 [...] 1807 [.....]? [...]

Medaillen und Münzen in drei Humpen („medale i monety w trzech kuflach”):

Kufel I. *Dorothea D.G. Curland et Semig. Princ. In Sil. Sagan Ducissa MDCC-CXLV.*

Wykaz numizmatów z opisanego w części I niniejszej pracy kufła księżnej Dorothey z 1845 r., w liczbie 46 obiektów.

Kufel II. Dekorowany 31 numizmatami. *Ein silberner vergoldeter Humpen mit eingelegten Medaillen und Münzen und grawirt:*

Pokrywa. *Im Deckel: Ferdinandus D.G. Archi Dux Austriae Dux Burgundiae comes Tyrolis. (silber Münze).*

Tyrol, arcyksiążę Ferdynand II (1529–1595, hrabia Tyrolu od 1564), moneta srebrna.

Rząd 1. *Erste Reife:*

1. *Christianus IV D.G. Rex. (silber Münze).*

Dania lub Norwegia, Chrystian IV (1588–1648), moneta srebrna.

2. *Leopoldus D.G. Rois [sic] Aug. Ger. Hu. Bo. Rex 1659. (silber Münze).*

Kraje austriackie, Leopold I (1658–1705), moneta srebrna 1659.

3. *Natus An 1625 April Potitus rerum in ducatus Calenberg Gruben Hag. et terra Gotting Anno 1665. Obiit 18 December 1679. [...] Augustae Wien de licorum [sic], Johann Fried. Dux etc. (silber Medaille).*

Brunszwik-Lüneburg-Calenberg, Jan Fryderyk, talar pośmiertny (*Sterbetaler*) 1679.

Av. Popiersie w prawo i tytułatura księcia, IOHANN: FRIDER:G:DUX: BR:& LU:

Rv. Napis w trzynastu wierszach: NATUS/ ANN: MDCXXV./ XXV APRIL:/ POTITUS RERUM/ IN DUCATIBUS.CA:/ LENBERG: GRUBENHAG:/ ET.TERRA.GOTTING:/ ANNO.M.DC.LXV./ OBIIT.XIIX.DECEMB./ ANNO.M.DC.LXXIX./ AUGUSTAE/ VINDELI/ CORUM („Urodzony 25 kwietnia 1625 r., zawładnął księstwami Calenberg, Grubenhagen i Ziemią Getyńską w 1665 r., zmarł 18 grudnia 1679 r. w Augsbuurgu”).

Nicol 1994, 186/234, 235.

4. *Ferdinandus D.G. Rom. Hun. Bo[.]. Dal.G. Rex (Münze).*

Węgry (?), Ferdynand I (1526–1564), moneta (srebrna?), przed 1556.

5. Jak nr 3.

6. *Sigis.III Rex Pol. M.D. Lit. Rus. Pru. Massov. (silber Münze).*

Polska, Zygmunt III (1587–1632), moneta srebrna .

⁷³ *Slg Julius* 1932, nr 3885–3910; *Bramsen* 1913, nr 1902–1924.

7. Jak nr 3.

8. *Vladis L. III [sic] D.G. Rex Pol. et Sue.M.D. Lit. Rus. 1637. (silber Münze).*
 Polska, Władysław IV (1632–1648), moneta srebrna.

Rząd 2. *Zweite Reife:*

1. *Christian Joh. Georg. August Herzöge von Sachsen 1595. (silber Münze).*
 Saksonia, Krystian II, Jan Jerzy I i August, moneta srebrna 1595.

2. *Sigis.III Rex Pol. M.D.Lit.Rus.Pru. Massov. (silber Münze).*
 Polska, Zygmunt III, moneta srebrna.

3. *Ferdinandus D.G. Archi. Dux Austriae Dux Burgundiae comes Tyrolis. (silber Münze).*

Tyrol, arcyksiążę Ferdynand II (1529–1595, hrabia Tyrolu od 1564), moneta srebrna.

4. *Sigis.III Rex Pol. M.D. Lit. Rus. Pru. Massov. (silber Münze)*
 Polska, Zygmunt III, moneta srebrna.

5. *Ludwig D.G.Rex Französisch silber Münze von 1691. –*
 Francja, Ludwik XIV (1643–1715), moneta srebrna 1691.

6. *Ein Sächsische silbern Münze.*

7. *Joh. Georg et August Frat. et D.S. (silber Münze).*
 Saksonia, Jan Jerzy I i August (1611–1615), moneta srebrna.

8. *Johann Frie. Elec. Dux Sachsoniae. (silber Münze).*
 Saksonia, Jan Fryderyk I jako elektor (1532–1547), moneta srebrna.

Rząd 3. *Dritte Reife:*

1. *Sincere et Constante 1649. (Braunschweig Lüneburgsche silber Münze).*
 Brunzwik-Lüneburg-Celle, Chrystian Ludwik (1648–1665), talar.

Talary z dewizą SINCERE ET CONSTANter („Rzetelnie i wytrwale”) bite były w dwóch odmianach: z „dzikim mężem”, 1648–1649, 1663–1665 (Nicol 1994, 204/208–210) i rumakiem Welfów, 1649–1665 (Nicol 1994, 204/211).

2. *Ferdinandus D.G.Arch. Dux Austriae Dux Burgundiae comes Tyrolis. (silber Münze).*

Tyrol, arcyksiążę Ferdynand II (1529–1595, hrabia Tyrolu od 1564), moneta srebrna.

3. *Christian Joh.Georg und Augustus Herzöge von Sachsen 1597. (silber Münze).*

Saksonia, Krystian II, Jan Jerzy I i August, moneta srebrna 1597.

4. *Augustus D.G.Dux Sachsum [sic] Sa.Ro.Imperii 1576. (silber Münze).*
 Saksonia, August (1553–1586), moneta srebrna 1576.

5. *Tandem Patientia Victrix Anno 1643. (silber Münze).*

Brunzwik-Lüneburg-Wolfenbüttel, August Młodszy (1634–1666), talar lub półtalar „z dzwonem”, 1643, men. Zellerfeld; siódmy i ostatni z serii wybitej na odzyskanie miasta i twierdzy Wolfenbüttel.

Av. Herb wielopolowy zwieńczony pięcioma klejnotami, legenda: AUGUSTUS HERZOG ZU BRAUN:U:LU

Rv. Trzy wyciągnięte ramiona pociągają za sznur dzwonu, poniżej panorama miasta i słońce w promieniach, napis otokowo: 1643 TANDEM. PATIENTIA. VICTRIX. ANO. („Cierpliwość w końcu zwycięża”).

Nicol 1994, 257/429.

6. *Leopoldus nec non [...] D.G.Archid Austriae 1620. (silber Münze).*

Tyrol, arcyksiążę Leopold V (1586–1632), moneta srebrna 1620.

7. *Clypaeus omnibus in T. Sperantibus. (silber Münze).*

Bawaria, moneta z przedstawieniem Madonny z Dzieciątkiem w promieniach, z napisem CLYPEUS OMNIBUS IN TE SPERANTIBUS („Tarcza wszystkich, co w Tobie zawierzili”).

Nicol 1994, s. 83–85.

Monety tego typu bito od frakcji 1/9, 1/6, 1/4, 1/3, 1/2 do talara i talara podwójnego, z małymi przerwami od 1618 do 1643 r., za panowania Maksymiliana I (1597–1651), Ferdynanda Marii w czasie wikariatu (1657) i Maksymiliana II Emanuela (1679–1726) w latach 1694 i 1695.

8. *Fried. Herz. zu B. u. L. coadi d.s. Stift Radzb. Thump. des D.E.P. [...] 1641. (silber Münze)*

Brunszwik-Lüneburg-Celle, Fryderyk (1636–1648), talar 1641 z gotycką inskrypcją: FRIDER(ICH) HERT(Z), ZU.B.U.L.COADI. DS. STIF(T)RATZB.THUM(P) D.E(RTZST) B(REMME), men. Clausthal.

Nicol 1994, 203/146.2.

Dno. *Im Boden:*

Ernst Augustus D.G. Episc. Dsn. Dux Br. et Lu. (silber Münze).

Brunszwik-Lüneburg (Hanower), Ernest August, (1679–1698), moneta srebrna.

Uchwyt, od góry. *Im Schenkel, von Oben:*

1. *Huldigungs Medaille. Supremo Borussiae Dom. T. Friederi Wilhelmo principi elect. Brandeb. homagium [...] die 18 October Anno 1663.*

Prusy, Fryderyk Wilhelm Wielki Elektor (1640–1688). Medal na hołd stanów pruskich w Królewcu, 1663, medalier Jan Höhn (1607–1664).

Av. Ramię wyłaniające się z chmury po stronie lewej trzyma koronę wieńczącą miecz i berło oplecione wieńcem; u góry w promieniach słońca napis A DEO DATA, w odcinku PRO DEO ET/ POPULO („Przez Boga dana. Bogu i ludowi”).

Rv. W wieńcu laurowym napis: SUPREMO /PRUSSIAE DOMI/ NO FRIDERICO/ WILHELMO PRIN./ CIPI ELECT: BRAN/ DEB:HOMAGIUM/ PRÆST.DIE XVIII/ OCTOB.ANNO DNI/ MDCLXIII („Najwyższemu panu Prus, Fryderykowi Wilhelmowi, księciu elektorowi brandenburskiemu, hołd złożony 18 października R.P. 1663”), u dołu I H.

Bahrfeldt 1901, s. 164, nr 1626, (bez ilustracji); Fritz Rudolf Künker 51, nr 1309 odm. Są też z datą arabską bez sygnatury I.H.

2. Jak nr 1.

3. *Sigismundus III D.G.Rex Poloniae. (Polnische silber Münze.*

Polska, Zygmunt III (1587–1632), moneta srebrna.

4. *Ludwig XIV König von Frankreich und Navarra (Französische silber Münze)*

Francja, Ludwik XIV (1643–1715), moneta srebrna.

5. *Ein alten Römische Silber Münze.*

Opisany powyżej kufel nr II, z 31 numizmatami, z powodu braku lub niezacytowania w inwentarzu takich dodatkowych danych jak inskrypcja dedykacyjna, punca warsztatu, sygnatura mistrza, można w przybliżeniu datować jedynie latami panowania władców-emitentów 26 monet i pięciu medali użytych w dekoracji, przyjmując, że cytowane w inwentarzu legendy i motta zostały właściwie odczytane. Poza monetą „rzymską”, najstarsza należy do Jana Fryderyka I, elektora (1532–1547) i księcia Saksonii (1547–1554), najmłodsza do Ludwika XIV (1643–1715), króla Francji. Jednakże panowanie Ludwika XIV było wyjątkowo długie a w inwentarzu podano rok emisji tylko jednej z dwóch umieszczonych w kuflu monet tego władcy (1691). Należy więc przyjąć powstanie naczynia na okres nie wcześniejszy niż rok 1691, z zastrzeżeniem, że druga moneta Ludwika XIV, bez podanej daty, oraz enigmatycznie opisana moneta *Ein Sächsische silbern Münze* nie są późniejsze. Zawartość dekoracyjna kufla wskazuje na wyróżnienie Brunzswiku-Lüneburga i Saksonii, ale uwagę zwracają monety polskie Zygmunta III (cztery egzemplarze bez podanej daty) i moneta Władysława IV z 1637 r. Z historią Polski związany jest również wybity z okazji uzyskania suwerenności przez Księstwo Pruskie medal, którego dwa egzemplarze wyeksponowano na uchwycie. Przypomina jednocześnie o utraconym terytorium lennym należącym do Polski od 1525 r., także za panowania obydwu polskich władców przedstawionych w monetarnej dekoracji.

Opisy monet i medali z zaznaczeniem ich umiejscowienia pozwalają na odтворzenie wyglądu obu naczyń. W kuflu nr II utworzono trzy rzędy numizmatów, po osiem egzemplarzy w każdym, po jednym w pokrywie i dnie, pięć w uchwycie. W kufel nr III wmontowano w trzech rzędach 12 numizmatów — pięć, cztery i trzy w każdym rzędzie, co sugeruje kształt naczynia zwężający się ku dołowi — oraz po jednym egzemplarzu w pokrywie, dnie i pod uchwycem.

Kufel III. Dekorowany 15 numizmatami. *Ein silberner Humpen mit [...] Medaillen und Münzen:*

Pokrywa. *Im Deckel befindet sich:*

Fried. Herz. zu B. u. L. coadi d.s. Stift Radzb. Thump. des D.E.P. [...] 1641.

Brunzswik-Lüneburg-Celle, Fryderyk (1636–1648), talar 1641, z gotycką inskrypcją: FRIDER(ICH) HERT(Z), ZU.B.U.L.COADI. DS. STIF(T)RATZB.THUM(P) D.E-(RTZST) B(REMME), men. Clausthal.

Nicol 1994, 203/146.2.

Pod uchwytem. *Unter Griff:*

Mathias D.G. S. Rom. Imp. Aug. Hung. Bo. Rex 1617.

Kraje austriackie, cesarz Maciej (1612–1619), moneta srebrna (?) 1617.

Rząd 1. *Erste Reife:*

1. *Rudolph II D.G. Ro. Im. S. Au. Ger. Hung. Bo. Rex 1603.*

Kraje austriackie, cesarz Rudolf II (1576–1612), moneta srebrna (?) 1603.

2. *Wolf G. Wilh. D.G. C. Pa. Rhe. d. Ba. Jülich-Cleve-Berg.*

Palatynat-Neuburg, Wolfgang Wilhelm (1614–1653), moneta srebrna (?).

3. *Fried. D.G. C. Pal. Rhe. S. R. I. Prin. Elec. Ba. Dux, 1573.*

Palatynat Reński, Fryderyk III (1559–1576), moneta srebrna (?) 1573.

4. *Ferdinandus D.G. Archi Dux Austriae Dux Burgundiae comes Tyrolis 1620.*

Kraje austriackie, arcyksiążę Ferdynand II lub cesarz Ferdynand II, moneta srebrna (?).

Tytułatura zgodna z: Tyrol, arcyksiążę Ferdynand II — lecz rok 1620 nie odpowiada czasowi panowania (1564–1595); z kolei tytułatura nie odpowiada panującemu w 1620 r. cesarzowi Ferdynandowi II (1619–1637).

5. *Ferdinand D.G. Ro. I. S. Aug. Ger. Hu. Bo. Rex 1635.*

Kraje austriackie, cesarz Ferdynand II (1619–1637), moneta srebrna(?) 1635.

Rząd 2. *Zweite Reife:*

1. *Johann Georg D.G. Dux Sachs. 1614.*

Saksonia, Jan Jerzy I, moneta srebrna 1614.

Z samodzielnej emisji Jana Jerzego I z 1614 r. znane są tylko grosze; nie ma jednak pewności, że opis monety jest pełny.

2. *moneta argentea pro etc.*

Niderlandy Zjednoczone, nieokreślona moneta srebrna z legendą MONETA ARG.PRO. CONFOE.BELG...

3. Jak nr 2.

4. *Christ. II D.G. Sa. Ro. Imp. Archimae et Elector 1604. Erzmarshall und [...].*

Saksonia, Chrystian II, elektor (1591–1611), moneta srebrna (?) 1604.

Rząd 3. *Dritte Reife:*

1. *Johann Ernst Dux Sachs. Jul. Cli. et Montium.*

Możliwe rozwiązania: Saksonia-Eisenach, Jan Ernest II (1566/96–1638); Saksonia-Weimar, Jan Ernest I (1605–1626), moneta srebrna (?).

2. *Bis auf die Jahreszahl unleserlich. 1578.*

Numizmat z zatartym napisem i datą 1578.

3. *Henricus Julius D.G. P. E. H. Dux Brunswi et L. 1621.*

Brunszwik-Wolfenbüttel, Henryk Juliusz (1589–1613), moneta srebrna (?), prawdopodobnie błędna data.

Dno. *Im Boden:*

Henricus Julius D.G. P. E. H. Dux Brunswi et L. 1613.

Brunszwik-Wolfenbüttel, Henryk Juliusz (1589–1613), moneta srebrna (?).

W opisie kufła nr III występuje wiele nieścisłości i pomyłek, spowodowanych być może złym stanem zachowania. Z określeń zidentyfikowanych wynika, że najstarsza jest moneta z 1573 r., najmłodsza z 1641, jednak brak dat i wskazania prowincji przy dwóch monetach niderlandzkich bitych od końca XVI w. poprzez wiek XVII a niekiedy dłużej, w zależności od nominału i miejsca emisji, nie pozwala na konkretne datowanie. Można jedynie przyjąć, że kufel ten, głównie z monetami księstw niemieckich, powstał po 1641 r.

Zachowany fragmentarycznie inwentarz numizmatów przechowywanych w żagańskim pałacu wymienia, oprócz trzech kufli, jedynie 22 medale bite w mosiądzu, brązie i miedzi, dwie miedziane monety oraz nierozpoznany obiekt z pozycji H.6 z datą 1807. Zapewne część spisanych numizmatów pozostała z kolekcji Piotra Birona, jednakże zachowane opisy wskazują na księżną Dorotę jako kontynuatorkę zbioru monet i medali kurlandzkiego księcia. Znaczącą większość stanowią medale z 1. połowy XIX w., dotyczące ważnych postaci i wydarzeń z historii dwóch krajów, z którymi związane było życie księżnej — Francji i Prus, w tym miejsca, w którym spędziła ostatnie lata życia — pruskiego wówczas Śląska. Nie wiemy, jakie numizmaty i w jakiej ilości zostały spisane w grupach A–E na 33 niezachowanych stronach żagańskiego inwentarza, ale na pewno były tam medale bite w złocie i srebrze. Dowodzą tego dwie uwagi dodane na końcu zachowanych opisów dwóch medali: przy pozycji H.5. widnieje adnotacja *Duplicat in Gold nr 14*, przy pozycji G.6. — *Zwei Medaillen in Silber 81 a. u. b.* Zatem medali bitych w srebrze było co najmniej 81, w złocie 14. Interpretacja „opisów” inwentarza, dość nietypowych z punktu widzenia numizmatyka, dających możliwość błędnego odczytania, wykazała, że z grupy 25 numizmatów tylko trzy medale (F.1, G.1, G.17) i jedna moneta (H.4) powstały przed 1800 r., w którym zmarł Piotr Biron, a więc mogły pochodzić z jego zbioru, jak też kufle II i III. Po śmierci księcia, jak było wyżej wspomniane, kolekcja było trzykrotnie wyprzedawana (1806, 1818, 1823) zapewne przez Wilhelminę, a w następnych latach uzupełniana, na pewno przez Dorotę. Znamienny, chociaż przypadkowy, jest najpóźniejszy opisany numizmat — jest to medal śląski z 1861 r. (H.2) upamiętniający odbudowę ratusza miejskiego po wielkim pożarze w Ząbkowicach Śląskich. Księżna Dorota zmarła we wrześniu 1862 r., zatem inwentarz powstał prawdopodobnie po jej śmierci, zapewne jako jeden z elementów spisu pozostałości. Dalsze losy kolekcji nie są znane; mogła zostać do końca wyprzedana lub wywieziona przez ówczesnych właścicieli do Francji w latach międzywojennych, mogła — tak jak kufel księżnej Doroty — pozostać w żagańskim pałacu do zakończenia II wojny światowej, a następnie znaleźć się wśród obiektów przejętych przez władze polskie lub przepadł bez śladu.

WYKAZ SKRÓTÓW

- Bramsen L. Bramsen, *Médailleur Napoléon le Grand ou Description des médailles, clichés, repoussés et médailles. Décorations relatives aux affaires de la France pendant le Consulat et L'Empire*, t. 1: 1799–1809, Paris–Copenhague 1904; t. 2: 1810–1815, Paris–Copenhague 1907; t. 3: 1816–1869, Paris–Copenhague 1913.
- Czapski E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, t. 1, St.-Petersbourg–Paris 1871; t. 2, St.-Petersbourg–Paris 1872; t. 3, St.–Petersbourg–Cracovie 1880; t. 4, Cracovie 1891.
- Forrer L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallist B.C.500–A.D.1900*, t. 1–2, London 1904; t. 3, London 1907; t. 4, London 1909; t. 5, London 1912; t. 6, London 1916.

BIBLIOGRAFIA

- Adamek K.
2003 *Zatonie — z dziejów wsi i miejscowej rezydencji*, [w:] *Zatonie* 2003, s. 13–28.
- Adamek-Pujso K.
2007 *Działalność kulturowicza książąt zagańskich Bironów (1786–1862)*, t. 1–2, Zielona Góra 2007.
2011 *Dorothee von Dino-Talleyrand in Sagan*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 182–189.
- Aubret-Ehnert F.
url *Famille — Un destin franco-allemand: de Dorothee de Courlande à la duchesse de Dino-Sagan (1793–1862)*, www.Amis-talleyrand.asso.fr/famille/courlande.php (dostęp: maj 2001).
- Bahrfieldt E.
1904 *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg*, t. 1: *Münzen und Medaillen der Könige von Preussen*, Danzig 1904.
- Baltiņš J.
1993 *Die Münzen und Medaillen des Herzogs Ernst Johann*, [w:] *Ernst Johann Biron* 1993, s. 57–62.
- Biblia*
1599 *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu według łacińskiego przekładu starego [...]*, przełożone przez Jakuba Wujka z Wągrowca, Kraków
- Biron von Curland E.-J.
2011 *Die Geschichte des Hauses Biron von Kurland*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 53–57.

Blaack von Einsiedel E.

2011 *Cunzendorf in Schlesien – was bleibt von Löbichau?*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 210–215.

Brüninghaus G.

2011 *Herzogin Wilhelmine von Sagans Tochter Wawa und deren Familie*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 190–199.

Coll. Essling

1927 *Importante Collection de Monnaies et Médailles Consulat et Empire, Napoléon I er et sa famille, Napoléon III. Médailles Historiques et de Personnages, Jetons et Décorations Français et Etranges appartenant au Prince d'Essling*, Paris 1927.

Dáčkov A. N., Uzdenikov V. V.

1978 *Monety Rossii i SSSR*, Moskva 1978.

Dahmen K.

2012 *Zwischen Internet und historischem Münzinventar. Ein Beispiel aus der laufenden Objektdokumentation im Berliner Münzkabinett*, Numismatisches Nachrichtenblatt, 1/2012, s. 14–16.

Die Herzogin

2011 *Die Herzogin von Kurland im Spiegel ihrer Zeitgenossen. Europäische Salonkultur um 1800. Zum 250. Geburtstag der Herzogin von Kurland*, red. K. Hofmann, Burg Posterstein 2011.

Ernst Johann Biron

1993 *Ernst Johann Biron, 1690–1990. Katalog der Ausstellung im Schloß Rundāle/Ruhenal*, Riga 1993.

Friedensburg F., Seger H.

1901 *Schlesiens Münzen und Medaillen der Neueren Zeit*, Breslau 1901.

Friedländer J., Sallet A. von

1877 *Das Königliche Münzkabinet. Geschichte und Übersicht der Sammlung nebst erklärender Beschreibung der auf Schautischen ausgelegten Auswahl*, Berlin 1877.

Haczkiwicz R.

1998 *Po dolnośląskim, księżęcym grodzie nad Bobrem. Les traces de la présence française à Zagań. Przewodnik historyczny po Żaganiu*. Żagań 1998.

Heine M.

1848 *Fragmente aus der Geschichte der Medicin in Russland*, St. Petersburg 1848.

Hofmann S.

2011a *Der kurländische Salon in Berlin*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 62–75.

2011b *Von Kurland nach Löbichau*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 78–103.

Holst N. von

1938 *Baltische Kunstsammlungen der Neuzeit. I. Vom barocken Raritätenkabinett zur Galerie Herzog Peters von Kurland*, *Baltische Monatshefte*, 10, 1938, s. 561–577.

1939 *Sammlertum und Kunstgutwanderung in Ostdeutschland und den benachbarten Ländern bis 1800*, *Jahrbuch der Preußischen Kunstsammlungen*, 60, 1939, s. 111–126.

Iversen J.

1899 *Denkmünzen auf Personen die in den Ostseeprovinzen geboren sind oder gewirkt haben*, St. Petersburg–Leipzig 1899.

Kalinowski P.

2011 *Monety księztwa raciborskich. Katalog lata 1290–1894*, Kalety 2011.

Kamiński C., Kopicki E.

1976 *Katalog monet polskich 1764–1864*, Warszawa 1976.

Kluge B.

2004 *Das Münzkabinett. Museum und Wissenschaftsinstitut, Staatliche Museen zu Berlin*, Berlin 2004.

Kopicki E.

2006 *Lenne monety Księstwa Kurlandii i Semigalii 1575–1780* (część II), [w:] *Biuletyn Numizmatyczny*, 2006, nr 2 (342), s. 81–100.

Kvaskova V.

2011 *Das Briefliche Erbe der Herzogin Dorothea von Kurland in Lettland*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 35–52.

Lancmanis I.

1993a *Etappen auf dem Lebensweg Ernst Johann Biron in der Widerspiegelung der Historischen Quellen*, [w:] *Ernst Johann Biron* 1993, s. 8–28.

1993b *Die Residenzen Ernst Johann Biron in Kurland*, [w:] *Ernst Johann Biron* 1993, s. 67–87.

2011 *Schloss Rundāle (Ruhenthal) und die anderen Residenzen der Herzöge von Kurland*, [w:] *Die Herzogin* 2011, s. 22–29.

Malarstwo europejskie

1967 *Malarstwo europejskie. Katalog zbiorów I. Muzeum Narodowe w Warszawie*, Warszawa 1967.

Malarstwo polskie

1975 *Malarstwo polskie od XVI do początku XX wieku. Katalog. Muzeum Narodowe w Warszawie. Galeria Sztuki Polskiej*, Warszawa 1975.

Modrzyński J.

2010 *Sycowski medal Ernesta Jana Birona z 1736 roku*, Biuletyn Numizmatyczny, 2010, nr 2 (358), s. 133–136.

Mrowiński E.

1989 *Monety Księstwa Kurlandii i Semigalii*, Warszawa 1989.

Neumann E.

2003 *Die Münzen des Deutschen Ordens in Preußen, Livland und Mergentheim, deren weltliche Nachfolger die Herzogtümer Preußen, Livland und Kurland sowie die Gepräge der baltischen Geistlichkeit. 1219–1801*, Köln 2003.

Nicol N. D.

1994 *Standard Catalog of German Coins 1601 to present*, Iola, Wisconsin 1994.

Nohejlová-Prátová E.

1969 *Das Münzwesen Albrechts von Wallenstein*, Graz 1969.

Pastelowe portrety

1993 *Pastelowe portrety osobistości polskich końca XVII–XIX wieku. Muzeum Narodowe w Warszawie*, oprac. J. Waniewska, Warszawa 1993.

Paszkiewicz B.

2012 *Podobna jest moneta nasza do urodnej panny. Mała historia pieniądza polskiego*, Warszawa 2012 (Warszawskie Centrum Numizmatyczne, Aukcja nr 50).

Pinder M.

1851 *Königliche Museen. Die Antiken Münzen. Geschichte und Übersicht der Sammlung nebst erklärender Beschreibung einer Auswahl von Münzen*, Berlin 1851.

Plage K.

1913 *Okres Stanisława Augusta w historii numizmatyki polskiej*, Kraków 1913.

Polívka E.

2000 *Mincovní památky šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2000.

Raczyński E.

1843 *Gabinet Medalów Polskich*, t. 4, Wrocław 1843.

Recke J. F. von

1846 *Herzöglich Kurländischer Münzen*, [w:] *Köhne's Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappen-Kunde*, t. 6, z. 1, Berlin–Posen–Bromberg 1846, s. 1–10, s. 1–27: I. Medaillen.

Recke J. F. von, Napiersky K. E.

1832 *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*, t. IV, Mitau 1832.

Rosenberg M.

1928 *Der Goldschmiede Merkzeichen*, t. IV: *Ausland und Byzanz*, Berlin 1928.

Scheffler W.

1968 *Berliner Goldschmiede. Daten, Werke, Zeichen*, Berlin 1968.

Serczyk W.

1989 *Katarzyna II*, Wrocław 1989.

Saurma-Jeltsch H. von

1883 *Schlesische Münzen und Medaillen*, Breslau 1883.

Skorulski J.

2003 *Dorota Talleyrand-Perigord (1793–1862)*, [w:] *Zatonie* 2003, s. 39–67.

Slg Julius

1932 *Sammlung Dr. Paul Julius, Heidelberg: französische Revolution, Napoleon I. und seine Zeit: Medaillen, Orden und Ehrenzeichen, Münzen*, München 1932.

Slg Minus

1874 *Die Gotthard Minus'sche Thaler- & Medaillensammlung. Die Adolph Preiss'sche Sammlung von Münzen und Medaillen der baltischen Provinzen(Livland, Curland und Esthland), nebst einer Sammlung von contrefaits-Medaillen des XVI. Jahrhunderts. Opr. J. F.Wesener. Brüder Egger, Wien 1874.*

Thieme U., Becker F.

1967 *Allgemeines Lexikon der Bildenten Künstler*, t. II, Leipzig 1967 (reedycja wyd. 1907).

Więcek A.

1993 *Jan Filip Holzhaeusser (1741–1792), nadworny medalier króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 1993.

Zatonie

2003 *Zatonie, historia pewnego miejsca*, red. Jarosław Skorulski, Zielona Góra 2003.

KATALOGI AUKCYJNE:

Baldwin's, London, 67: Michael Hall Collection, 2010.
 Baldwin's, London, 81, 2013.
 Fritz Rudolf Künker, Osnabrück, 51, 1999.
 Fritz Rudolf Künker, Osnabrück, 239, 2013.
 Heidrun Höhn, Leipzig, 78, 2013.
 Münzen und Medaillen Deutschland GmbH, Weil am Rhein, 39, 2013.
 Stephen Album Rare Coins, Santa Rosa, California, 17, 2013.
 Ulrich Felzmann, Düsseldorf, 147, 2013.
 WAG (Westfälische Auktionsgesellschaft), Arnsberg, 67, 2013.
 WCN, Warszawa, 36, 2007.

AUKCJE ONLINE:

<http://www.ebay.ca/>
<http://www.ebay.co.uk/>
<http://www.ebay.com/>
<http://wcn.pl/eauctions>
<http://www.ma-shops.com/> Münzen Müller.
<http://www.ma-shops.com/Medaillenhandlung> Annette Hoßfeld.
 iNumis Mail Bid Sale 22, 2013.

THE MEMORIAL TANKARD OF DOROTHY DE TALLEYRAND-
 -PERIGORD AND THE NUMISMATIC COLLECTION
 OF THE BIRONS OF ŻAGAŃ

(Summary)

A silver tankard adorned with 46 coins and medals is being stored in the National Museum in Warsaw. Latin words engraved on it state that back in 1845 it belonged to Dorothy, princess of Courland and Semigallia and duchess of Żagań (1793–1862). The coins have been selected and arranged to display the history of the House of Biron that Dorothy descended from, and their domains. A family's ancestor, Semigallian nobleman Ernst Johann Bühren (1690–1772), made a distinguished career as a favourite of Courland princess Anna, who was an empress of Russia in the years 1730–40. As an Imperial Count he bought a free estate country (i.e. a barony) Syców in Silesia in 1734 and in 1737 he became a duke of Courland and Semigallia, a Polish vassal. After his protector's death he was deported to Siberia by his Russian enemies, but returned to the throne again in 1763. In 1769 he resigned in favour of his son, Peter. The fall of Poland in 1795 re-

sulted in an incorporation of Courland into Russia, but a generous compensation allowed Peter Biron to purchase large areas of demesne in Silesia, Bohemian Kingdom and east Germany. Syców has been inherited by his younger brother Charles Ernest who started a separate family line. Peter had no male heir and the fates of his three daughters have been strongly bound to the duchy of Żagań in Silesia. The most eminent of them, Dorothy, duchess de Talleyrand-Périgord by marriage, ruled these lands from 1844, involving herself in European politics.

The main design elements of the tankard are Biron's coins from the time of their rule in Courland, their Silesian, Courland and French medals, and coins and medals of monarchs to whom they were vassals. Coins of previous princes of Żagań, Albert Wallenstein and Ferdinand August de Lobkowitz, have also been used. On the main section of the tankard, opposite the handle, three medals are exposed which apparently had the greatest significance to duchess Dorothy: one of Maurice's de Talleyrand, her partner throughout many years, one of her mother, duchess Ann Dorothy, and one of Stanislas August, the king of Poland.

All of those coins and medals came from the Biron's collection, which also included other highest quality works of art. Little is known about its numismatic part, but it was being built around the acquired collection of Michael Schendo van der Bech (Beck, Vanderbech) from the first half of the eighteenth century. In the early 1800s great parts of Biron's coin and medal collection were sold out three times in Germany, but a big, handwritten inventory prepared after Dorothy's death in 1862, has been partially preserved. The remaining part features mostly Silesian and French medals from the nineteenth century, which shows that Dorothy has undoubtedly extended the collection further even after selling a part of it. Two more vessels adorned with coins are described in the inventory: one from the end of the seventeenth century, which included a great deal of Polish coins, and the other probably from the middle of the seventeenth century, adorned with German coins.

Adres autora / The author's address:
bidzikowska@wp.pl